

Carles Lindín

Dolors Monserdà i el feminisme

Carles Lindín
carles@lindin.cat
www.lindin.cat

Índex

1. Introducció, 4
2. Descripció de la metodologia i materials, 4
3. Límits de l'àmbit d'estudi, 5
4. L'època, 8
5. Breu esbós biogràfic, 9
6. Establiment del feminisme de Dolors Monserdà, 10
7. De la preocupació social a la preocupació per la dona, 14
8. Accions socials, 15
9. L'origen masculí del feminisme de Dolors Monserdà, 16
10. La relació entre feminisme i cristianisme, 22
11. Cap a un model de dona, 25
12. La dona i la pàtria, 26
13. L'educació i la instrucció de la dona, 27
14. La dona soltera, 29
15. El matrimoni, la dona casada, la mare, 31
16. Funcions de la dona segons la classe social, 33
17. El dret de vot, 34
18. Col·laboracions en publicacions, 35
19. Les revistes femenines, 36
20. Activisme social: patronats i agrupacions, 39
21. Activista per la llengua, 42
22. La dona escriptora i la literatura, 47

Carles Lindín

23. Conclusió, 48

24. Bibliografia, 50

1. Introducció

Forma part de la natura humana el fet de buscar noms i establir marges a la realitat. Sovint sentim a parlar del terme ‘feminisme’ aplicat a multitud de matèries (ciència, història, literatura) dins les coordenades d’espai (“el feminisme a Anglaterra”) i temps (“el feminisme a Anglaterra en el tombant de segle”).

Centrats en l’àmbit de la literatura, podem fer girar el cap al voltant del concepte de feminisme (vague, sense contingut concret). Aquest moviment ens porta a preguntar-nos sobre l’origen del feminisme en la literatura catalana i, per tant, sobre la introducció del feminisme dins el nostre àmbit cultural.

En aquesta recerca apareix la figura de Dolors Monserdà i Vidal (Barcelona, 1845-1919), escriptora catalana que esdevindrà catalitzadora i pol d’entrada del feminisme a Catalunya, alhora que l’aplicarà en la seva producció literària.

L’*objectiu* de les ratlles següents és tractar d’estudiar el paper de Dolors Monserdà i Vidal en la introducció del feminisme a Catalunya i dins la literatura catalana en concret. Analitzar quins són els seus supòsits, d’on sorgeixen i com es materialitzen. És a dir, observar quines són les bases teòriques dels seus postulats i quines les actuacions.

Com a punt de partida formulem les *hipòtesis* de treball que seran refutades:

- El feminisme és un fruit de la Renaixença. Una branca més del procés de conscienciació social i cultural de Catalunya com a unitat d’acció, dintre de la qual les dones han d’assolir més funcions, i superar les estrictament domèstiques.
- Dolors Monserdà és la creadora del feminisme català: dona contingut al mot, així pot establir-ne els límits i controlar-lo.
- El feminisme a Catalunya és l’aplicació del cristianisme (encíclica *Rerum novarum* de Lleó xiii, 1891) a la nova realitat social de la dona.
- Dins l’acció política, cultural i social de la burgesia catalana apareix el feminisme com a necessitat d’ordre de la ciutadania benestant. És un feminisme d’homes burgesos difós per les seves mullers.
- Dolors Monserdà defensa el feminisme per raons religioses i per al manteniment d’un ordre moral i social.

2. Descripció de la metodologia i materials

Com ja hem descrit en els objectius i les hipòtesis, la intenció de l’estudi és analitzar la introducció del feminisme a Catalunya a través de la literatura, en concret, mitjançant l’obra de

Dolors Monserdà i Vidal. Entenem que la seva aportació a la introducció, definició i propagació del feminisme a Catalunya fou fonamental.

Per tant, ens apropem a les coordenades Monserdà i feminisme des d'una perspectiva històrica. No volem tractar de la teoria del feminisme, tot i que ens referirem a les bases doctrinals de les quals es nodreix Dolors Monserdà. És un acostament monogràfic, que tindrà sempre present l'àmbit en què es mou (tendències del feminisme al món) i les relacions socials i literàries de l'autora amb els seus contemporanis.

Es descriuen els elements, les situacions i motius que uneixen Monserdà amb el feminisme, alhora que es lliga l'acció i el pensament de l'escriptora amb la seva realitat social.

El material en què es fonamenta el treball és imprès; per tant, no inèdit. Pel que fa a la tipologia, en podem establir tres grans grups. El primer està format pel conjunt de textos elaborats per Dolors Monserdà que veieren la llum en forma impresa, tant en forma de volum, com les conferències, assajos, articles, poemes... apareguts en premsa. També disposem de la transcripció, en estudis esparsos, de correspondència amb autors i prohoms de l'època.

En segon lloc, són de vital importància les opinions que, en l'època de l'autora, se succeeixen, tant pel que fa a la seva obra com en relació al concepte de feminisme.

En tercer lloc, destaca tota la biografia contemporània al voltant de Dolors Monserdà i del feminisme.

Atesa la incesant activitat de l'autora en la premsa, s'han consultat les col·laboracions i revistes que hem cregut més interessants.

3. Límits de l'àmbit d'estudi

El primer és definir l'objecte d'estudi: Dolors Monserdà i el feminisme.

Començarem per l'autora. Existeix divergència al voltant de l'escriptura del seu nom: Dolors Mons(c)erdà i Vidal (de Macià).

Dolors Amàlia Beatriu Monserdà i Vidal neix a Barcelona, el deu de juliol de 1845, al carrer de la Palla. Si bé no coneixem el motiu de la tria del primer nom, duu Amàlia per la santa del dia del seu naixement, i Beatriu, per la seva mare: Beatriu Vidal.

En relació al primer cognom, llegat del pare Josep Monserdà (d'ofici relligador), hi ha divergència en l'escriptura. Com apunta Roser Matheu «Monserdà amb s, és la corrupció del nom Moncerdà —que degué ésser al seu origen *Montcerdà*—; així consta a la 'Guia General de Barcelona' de Manuel Sauri i José Matas per a l'any 1849, al capítol 'Encuadernadores'. La mateixa Guia per a l'any 1861 porta ja el nom amb la s que ha perdurat fins avui. No obstant,

les partides de neixement de les nétes de Josep, filles de dona Dolors, porten el nom amb la c primitiva, Moncerdà.»¹

Francesc de B. Moll, en *Els llinatges catalans*, recull sota un mateix epígraf les entrades Montcerdà, Montserdà i Monserdà (mai Moncerdà) amb l'explicació: «Grafia aglutinada de *mont cerdà*, 'muntanya cerdana'. Equival, doncs, a *Puigcerdà*».²

En les primeres edicions de les seves obres, així com en articles, referències i poemes diversos, conviuen ambdues formes, si bé la més usual, i la que triem, és Monserdà. Com apuntava Roser Matheu, aquesta opció ha estat gairebé l'única, llevat d'un estudi realitzat per la besnéta de Dolors Monserdà.³

Pel que fa al segon cognom, queda clar que és Vidal. Tot i així, Dolors Monserdà adoptà el cognom de casada "de Macià", fruit de l'enllaç el 1865 amb Eusebi Macià, membre d'una família d'argenters del carrer de l'Argenteria de Barcelona.

En conclusió, d'ara endavant ens referirem a la barcelonina com a Dolors Monserdà i Vidal, conscients que ella havia optat per Dolors Monserdà de Macià.

Ara cal que definim què és això de 'feminisme'... i comencem amb els problemes. Sempre podem argumentar una falsa asèpsia i deixar anar l'oficialisme en boca de l'Institut d'Estudis Catalans, que al seu diccionari el qualifica de «moviment que combat la situació de subordinació de les dones i defensa el seu alliberament». I, en segon terme, com a «conjunt de teories que al llarg del temps fonamenten la lluita de les dones a favor de l'emancipació».⁴

Aquest primer intent no ens serveix. Veurem com Monserdà defensarà la subordinació de la dona a l'home (especialment al marit) i lluny de buscar l'emancipació se cercarà una millora social lligada a la moral i a la solució de situacions de menysteniment palès (com la situació laboral de les obreres), que lluny de cercar la independència econòmica de la dona obrirà portes en l'àmbit de la defensa de drets de primeríssima necessitat relacionats amb la supervivència bàsica i a la no explotació.

---

¹ Matheu, Roser. «L'obra literària i social de la senyora Monserdà (1845-1919)». A: DA. *Quatre dones catalanes*. Barcelona: Fundació salvador Vives Casajuana, 1972. P. 7-110. P.10. [Text de la nota a peu de pàgina núm. 1.]

² Moll, Francesc de Borja. *Els llinatges catalans. Catalunya, País Valencià, Illes Balears*. Mallorca: Moll, 1987. P. 146.

³ Borrell, Núria. *Pedagogia social de Dolors Moncerdà de Macià*. Moià: ICE de la Universitat de Barcelona, 1991.

⁴ Institut d'Estudis Catalans. *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Edicions 3i4, Edicions 62, Editorial Moll, Enciclopèdia Catalana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.

Si provem amb la *Gran Enciclopèdia Catalana* continuem sense sortir del tancat, car interpreta el feminisme com a «moviment que té com a finalitat d'aconseguir la igualtat política, econòmica i jurídica de la dona respecte a l'home, concretament a partir de la segona meitat del segle XIX dins l'àmbit de la societat industrial».⁵

Hi estem d'acord amb l'espai temporal en què l'emmarca. Però l'objectiu de la igualtat en termes absoluts també s'allunya del feminisme que tractarem.

Per tant, la millor definició que podem vehicular per no traïr el treball és la que formula Dolors Monserdà en el segon dels seus assaigs dedicats especialment a aquesta matèria (*Estudi feminista*, 1909), en què assegura que feminisme és «treballar pèl millorament de la dona, per la defensa dels seus drets, pera protestar de les vexacions y de les injustícies de que se la fa objecte; y, en fi, pèl perfeccionament de la seva missió a la família y a la societat.»⁶

De fet podem considerar aquesta definició/interpretació com la primera feta amb consciència en llengua catalana. Com observa el mestre Coromines en l'etimològic,⁷ es tracta d'un terme molt usat cap el 1910 (just l'endemà de l'*Estudi feminista*), que no apareix en el *Diccionari ortogràfic* de 1917. Per tant, no ens pot estranyar que en el *Diccionari general de la llengua catalana* (1932) trobem la primera posada de llarg de 'feminisme' com a «doctrina social que concedeix a la dona capacitats i drets fins ara reservats als homes».⁸

Estem més a prop del concepte de Dolors Monserdà. I no és casualitat. Com s'explicarà més avall, el pensament i les actuacions de l'escriptora triomfaran pel fet d'anar al costat de l'esperit i la voluntat de la Renaixença, que passarà el testimoni de l'acció politicosocial a la Lliga, que, per la iniciativa de Francesc Cambó, fou la impulsora del diccionari fabrià. Per tant, el pensament burgès conservador que hi és subjacent, és el mateix que porta a definir 'jutgessa' amb una sola accepció: «La muller d'un jutge.»

El millorament de la situació de la dona serà tractat com un tema social i no individual. Per tant, es buscarà l'encaix de la dona com a col·lectiu dins la societat. És a dir, es buscaran els camins (i les millores socials, legals...) necessàries perquè acompleixen les seves funcions "naturals", ser reines de la llar: mare i esposa perfecta.

---

⁵ Enciclopèdia Catalana. *Gran Enciclopèdia Catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1989. 25 volums. (Volum. 11.)

⁶ Monserdà, Dolors. *Estudi feminista. Orientacions per a la dona catalana*. Barcelona: Lluís Gili, 1909. P. 3-4.

⁷ Coromines, Joan. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial Edicions catalanes i Caixa de Pensions «La Caixa», 1991. 10 volums. (Volum 3.) P. 942.

⁸ Fabra, Pompeu. *Diccionari general de la llengua catalana*. Barcelona: Edhasa, 1991.

4. L'època

El moment històric que va viure Dolors Monserdà va ser del tot menys calmat. Barcelona va passar de 116.917 habitants el 1832 (comptant la població de dret d'extramurs) a 173.000 el 1849 (població total: de dret i extensiva).⁹ «Al llarg de la segona meitat del vuit-cents la ciutat de Barcelona i els municipis que s'hi agregaren entre el 1897 i el 1921 experimentaren un creixement continu que els permeté passar dels 253.791 habitants el 1861 als 516.238 del 1897.»¹⁰ Amb el tombant de segle, l'augment no s'atura, «entre el 1900 i el 1930 es produeix l'increment més fort de la història de Barcelona. La ciutat duplica la seva població i assoleix un milió de persones en aquesta última data. Amplia el seu territori, amb l'annexió d'Horta el 1904, Sarrià el 1921 i part del terme de l'Hospitalet (1920 i 1933), de manera que el terme municipal arriba a tenir 96 km², gairebé l'extensió actual.»¹¹

Tot plegat ens serveix per imaginar-nos la situació i el moment d'explotació ciutadana en què neix Monserdà, així com l'incessant augment de població, la majoria sense qualificar, que s'apila en la ciutat a recer de les fàbriques, com a centre generador d'ocupació (i explotació) del moment. Les accions de la barcelonina s'han d'encabir dins aquest marasme.

En l'àmbit polític, liberals i conservadors s'enfronten pel poder. El 7 de desembre del 1842, el general Espartero bombardeja Barcelona. El motiu havia estat les diferències amb la política dels republicans que volien unes Corts constituents i el proteccionisme per a la indústria catalana.

El 1868 una revolució política de la mà del general Prim enderrocà la monarquia d'Isabel ii i el 1873 es proclamà la I República, que tingué dos presidents catalans: Figueres i Pi i Margall. En aquest període, a Catalunya apareixen intents federalistes. Però la república cau un any després sota el cop d'estat del general Pavia i Alfons xii (fill d'Isabel ii), torna a regnar a Espanya, a desgrat dels republicans.

Durant tot aquest procés es va covant el moviment cultural de la Renaixença, que posa els fonaments del catalanisme polític, que serà el germen que permetrà (i determinarà) el Modernisme i el Noucentisme (de la mà de la Lliga Regionalista).

Pel juliol del 1909, a causa d'una forta recessió econòmica, agreujada per la mobilització militar dels reservistes destinats a les colònies del Marroc, esclatà una vaga general que derivà cap a un motí per alguns barris de Barcelona. La ciutat pateix incendis i saqueigs. L'exèrcit sufocà la revolta i la repressió posterior fou molt severa. És la Setmana Tràgica, que fou especialment seguida per les dones, fet que lamentava Monserdà com veurem més endavant.

---

⁹ Sobrequés, Jaume (dir.). *Història de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona i Enciclopèdia Catalana, 1995. 8 volums. (Volum. 6: *La ciutat industrial (1833-1897)*.) P. 96-104.

¹⁰ Ídem. P. 122.

¹¹ Ídem. (Volum. 7: *El segle xx. I. De les annexions a la fi de la guerra civil.*) P. 73.

La repressió militar va ajudar al triomf electoral del catalanisme i el 1914 es constituí la Mancomunitat de Catalunya, amb Prat de la Riba al capdavant. Període que anirà marcat pels esdeveniments de la gran guerra (1914-1918), que provocà una vaga general causada per l'encariment de la vida i l'estancament dels salaris, successos en què les dones apareixen de forma preferent en tant que encarrregades de la intendència domèstica.

Els darrers dies de vida de Dolors Monserdà i Vidal estigueren marcats per la vaga més gran que mai ha conegut el país. L'acomiadament d'uns obrers de La Canadenca donà lloc a una vaga general que s'inicià el 5 de febrer de 1919 i semblà que finalitzava el 17 de març. Però la negativa a lliurar tots els presos de la revolta, va fer que el 24 tornés a esclatar una altra vaga general a Barcelona en què es «tornà a declarar l'estat de guerra i les tropes col·locaren canons i metralladores al carrer».¹² Finalitzà el 14 d'abril.

Tenint en compte la valoració de la tasca social que desenvolupà Monserdà entre els seus contemporanis és del tot segur que les manifestacions populars en reconeixement d'ella s'haguessin produït al carrer, si no arriba a morir en ple conflicte obrer, el 31 de març de 1919.

5. Breu esbós biogràfic

La formació de Dolors Monserdà fou elevada per a una nena de l'època (ingressà a l'escola amb tres anys). Ràpidament inicià l'activitat pública, amb la publicació a *Eco de Euterpe*, revista dirigida per Anselm Clavé (assistent a les tertúlies de la rebotiga familiar), dels primers versos el 1862. El mateix any va morir el pare i fou la mare qui tirà endavant la família fent de costurera.

Es casà el 1865 amb l'argenter Eusebi Macià i Pujol. D'aquest matrimoni nasqueren quatre fills: el 1866 Eusebi, que morí als nou mesos; el 1868 Angelina, que es casà el 1894 amb l'advocat Antoni M. Borrell; el 1870 Dolors, que es casà el 1892 amb l'arquitecte Josep Puig i Cadafalch, i el 1872 Encarnació, que morí amb cinc anys.

La producció poètica catalana s'inicià el 1870 amb la pujada a Montserrat. En l'àlbum del monestir va escriure «A Maria Verge de Montserrat». A partir d'aquest moment es dedicà a la producció poètica que li donà grans fruits amb nombrosos guardons als Jocs Florals de Barcelona i en certàmens poètics d'arreu. El 1909 serà la presidenta dels Jocs Florals de Barcelona, la mateixa edició en què Caterina Albert rebé el premi Fastenrath per *Solitud*.

El teatre també va ser una de les primeres tendències literàries. Després d'estrenar al Romea *Sembrad y cojereis* (1874) i *Teresa o un jorn de prova* (1876), decidí deixar de banda el gènere. Tan sols retornà el 1913 amb *Amor mana*, peça mai representada, que no es publicà fins al 1930, en el mateix volum que la novel·la *Quitèria*.

---

¹² Termes, Josep; Vilar, Pierre (dir.). *Història de Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 1993. 7 volums. (Volum. 6: *De la revolució de setembre a la fi de la guerra civil (1868-1939)*.) P. 300.

La producció poètica i articulista apareixia publicada en els diaris i revistes de més prestigi i difusió de l'època. Part de l'activitat poètica fou aplegada en dos volums: *Poesies catalanes* (1888) i *Poesies* (1911). Alguns dels articles i conferències més representatius apareixen a *Tasques socials* (1916).

Monserdà sabia que trencava motllos, una dona escriptora que no en tenia prou amb els poemes, que s'atrevia amb articles i amb novel·les. Unes obres gens naïfs, que servien de vehicle ideològic per difondre el seu pensament entre les dames. A *La Montserrat* (1893), li segueixen *La família Asparó* (1900), *La fabricant* (1904), *La Quitèria* (1906), *Maria Glòria* (1917) i la novel·la pòstuma *Buscant una ànima* (1920).

La seva activitat literària anà al costat de la social, sempre en primera línia, sense amagar-se, i tenint bones i estretes relacions amb els companys. Morí a Barcelona el 1919, després de dedicar la vida al millorament de la situació de la dona.

6. Establiment del feminisme de Dolors Monserdà

«Un *dao* que es pot definir no és un *dao* constant. Un nom que es pot aplicar no és un nom constant. L'absència de nom és l'origen del tot. El nom és la mare de les coses.

»El qui no busca trobarà el misteri del *dao*. El qui busca trobarà l'aparença de les coses. El misteri i l'aparença són u; els noms els separen. Aquesta identitat és difícil, difícilíssima, de comprendre; és la porta del misteri més profund.»¹³

Semblantment amb el feminisme. Parlar del significat en general no vol dir res en concret. Per tant, el millor és analitzar què diu, què fa, quins són els objectius i les fites assolides... de qui el propugna. Només d'aquesta manera ens aproparem a cada feminisme concret.

«El país que va portar l'avantguarda del moviment [feminista] va ser Anglaterra; l'apel·latiu de Sufragistes, per exemple, és d'origen anglès. Les dones americanes van seguir, en importància, a les angleses, però, val a dir-ho, no aconseguiren la fúria batalladora de les seves col·legues.»¹⁴ De fet es tractava d'un feminisme burgès, que en el cas anglès reclamava dret de vot i millores legals, especialment destinades a adquirir la capacitat legal per gestionar les propietats.

A Anglaterra, John Stuart Mill presenta el 1867 una esmena a la reforma parlamentària (1867) a favor del vot de la dona, que serà rebutjada (194 vots contra 73), amb una minoria prou important per no deixar enrere el camí iniciat. Amb el canvi de segle, les accions prenen un caràcter més contundent, amb la vaga de fam d'Emmeline Pankurst, que és empresonada i alliberada ràpidament per la pressió popular. En aquest període es produeix un estira i arronsa

¹³ Laozi. *Daodejing. El llibredel 'dao' i del 'de'*. Barcelona: Proa, Servei d'Edicions de la UAB i Edicions de la UB, 2000. (Clàssics Orientals; número 2.). P. 27.

¹⁴ Capmany, Maria Aurèlia. *El feminisme a Catalunya*. Barcelona: Editorial Nova Terra, 1973. P. 7.

continu entre les militants i els dirigents per aconseguir els seus objectius. Quan no són tingudes en compte passen a l'acció i lluiten en límit de la legalitat: l'ús constant de la desobediència civil.

En realitat la immensa majoria de les feministes es posaran al costat del partit conservador, i no serà fins després de la Gran Guerra (1918) que obtindran el dret de vot.

«Als Estats Units, el motor que posava en marxa la defensa dels drets de la dona era la lluita per l'abolició de l'esclavitud. La boda de Henry B. Blackwell, famós líder antiesclavista, i Lucy Stone, una de les peoneres [sic] del moviment d'emancipació de la dona, ha quedat om a exemple de la protesta de la persona lliure contra la injustícia de la llei. D'acord amb el Reverend Thomas Wentworth Higginson van redactar una proclama en la qual es negaven a admetre les lleis que regulaven el contracte matrimonial. La boda de Lucy Stone ha quedat com una fita històrica.»¹⁵ No serà fins al 1919 que el Congrés aprovarà el vot de la dona.

Deixant de banda les característiques que adoptava segons les circumstàncies de cada país, és fonamental tenir present l'ambient social i polític, en què «el liberalismo de la clase media apuntaba hacia muchos objetivos durante el siglo xix, que variaban notablemente de un país a otro. [...] El individualismo proporcionaba los eslabones ideológicos entre los movimientos liberales de esta índole (organizaciones antiesclavistas, sociedades nacionales, cruzadas morales, asociaciones de reforma social, partidos políticos, etc.) y la aparición del feminismo organizado. Estos eslabones funcionaban de dos maneras. En primer lugar, es probable — aunque sobre este punto también hacen falta más investigaciones— que muchas de las primeras actividades feministas, si no todas, procedieran de familias que participaban intensamente en movimientos liberales de este tipo. [...] El hecho de haberse criado en una familia liberal políticamente activa daría a estas mujeres no sólo un interés por la política y un buen conocimiento de ésta, sino también la creencia en el derecho del individuo a la libertad y a la autodeterminación.»¹⁶

Si aquesta idea es complia en els casos anglesos i nordamericans, el cas català no era una excepció. Dolors Monserdà havia nascut en la casa d'un relligador de llibres, «la seva formació fou elevada per a una nena de mitjan segle passat —assistí a l'escola des dels tres anys—, i es complementà amb les converses que tenien lloc a la botiga del seu pare, centre de trobada i tertúlia, on assistiren personatges que tant tindrien a veure amb el moviment il·lustrat i progressista de l'època; entre d'altres, Narcís Monturiol, Antoni de Bofarull i Víctor Balaguer.

15

¹ Ídem. P. 8.

16

¹ Evans, J. Evans. *Las feministas. Los movimientos de emancipación de la mujer en Europa, América y Australasia 1840-1920*. 1a edició en castellà. Madrid: Siglo xxi de España Editores, 1980. P. 35-37.

Conegué la producció literària estrangera i tingué notícies del que feien les sufragistes a Anglaterra, a França i als Estats Units».¹⁷

Per tant, aquest ambient il·lustrat, junt amb l'educació religiosa van fer que Monserdà volgués «escriure per a la dona y que'ls meus escrits poguessen serli d'alguna utilitat moral y material, veus-aquí'ls meus ideals literaris».¹⁸ Era conscient de la influència que podia tenir la lectura entre les dones burgeses del seu temps, per això les novel·les es mouran en un ambient barceloní per totes conegut, on podran trobar models de comportament a aplicar.

Evidentment, la seva acció no sorgeix del no-res. Monserdà era plenament conscient de l'existència de diversos tipus de feminisme, que si no eren aturats podien fer mal a la dona catalana.

Un any abans de l'*Estudi feminista*, Josep Matas feia una anàlisi de les tendències del feminisme, amb una aposta ferma pel camí de Monserdà:

«Hi hà un feminisme utòpich, radical, y les dones que'l professan podrían anomenarse dones romàntiques de la política y sociologia que'ls homes explotan pera llurs fins pertorbadors y destructors [...]. Aytal feminisme, fòra delordre y de la lley, serà sempre antipàtich y ridícol.

»Hi hà un segon feminisme, y es el d'aquelles dones que troban pesant el jou de la familia; que voldrian emanciparse de les obligacions de dintre de casa y competir ab l'home, exercint càrrechs y professions propis d'aquests. Aquest feminisme inverteix, fins a cert punt, l'ordre social, y com que va contra corrent, càs de conserguirho, lo vident no dura.

»Hi hà encara un tercer feminisme més impossible per sa immoralitat, y es el en que la dona voldría emanciparse de tot deber y de tot jou, inclòs el del llàs conjugal, proclamant la independència a tota lley d'onestedat y decencia. [...]

»Per fortuna, aquestes tres menes de feminisme, que acabem d'exposar, y que son els que prenen monopolisar el feminisme, no han pas trobat pasta plana en nostra terra catalana, en la que no hi manca pas sentit pràctich [...].

«Existeix un'altra classe de feminisme, mixte, podríam dir, el que, si per un cantó, a les dones que'l professan, els sembla prossayc el treball de la casa, el cuydar dels detalls de la família, la tasca propia de la mare, de la muller ò de la filla, es per que consideren de més elevació y cultura la lectura de noveles qu'esvalota sa imaginació, y l'estudi y desenrotllo de temes a favor de l'idea que defensen, cercant adeptes y fent atmòsfera en ses relacions, a fi de fer veure que'l nivell intel·lectual de la dona sobressurt —a lo que'l vulgus suposa—, y assoleix més quilats de lo que fins els intel·lectuals haurían cregut. [...]

¹⁷ Segura, Isabel. «Dolors Monserdà i Vidal». A: DA. *La nostra gent*. Esplugues de Llobregat: Plaza & Janés, 1988. P. 79.

¹⁸ Monserdà, Dolors. *Estudi feminista...* P. 4.

«Hi hà, finalment, un derrer feminisme de caràcter econòmich-social, el més important, y'l que no'l dexan pas de petja'ls sociòlechs, y que per llur importancia cab dintre les realitats de la vida.

»No's fica en les cabories de la política, es pràctich y lo que vol es millorar la situació econòmica de la dòna, sens descuydar la situació moral, fent que siga més considerada y respectada; que dintre de la justícia puga satisfer millor llurs necessitats ab sí matexa y ab la família; ab una paraula, vol realitats y no esperanses.

»Axò es lo pràctich y lo verdader, y entenem que tant a la dama aristocràtica com a la dòna obrera li convencen lleys especials per que se la consideri com pertoca. la justícia, y si's vol, la *fraternitat*, ho demanan.»¹⁹

El perill que Monserdà trobava en les noves tendències de reivindicació de la dona al món, en ulls dels seus contemporanis de classe, homes i burgesos, es convertia en un enfrontament al seu sistema social. Per tant, calia millorar la situació de la dona però des d'un apostolat seglar, ple de bones intencions, que anés a alliberar les dones de les situacions més penoses i irregulars. Sempre sense canviar l'ordre establert i sense oblidar la veritable funció femenina: dona i mare.

Com afirmava la comtessa de Villermont: «Il feminismo è una delle forme del socialismo, e minaccia de prenderne tutte le pericolose dottrine, se non si arriva a ricondurlo in un sentiero sano e morale.»²⁰

D'això es tractava, de donar un contingut al feminisme que fos pràctic i favorable a la burgesia. La societat necessitava les accions de la dona per recolzar i esperonar l'home, veritable motor social:

«L'esperit de la Renaixença eleva la condició social de les dones... L'acompliment d'un gran destí col·lectiu reclama de les dones tots els tresors de l'estímul que només dóna l'amor. Els homes representen el coratge de sofrir i agosarar-se, ja no tenen por d'estimar com els joves decidits de les èpoques distretes, les dones són més estimades i com més estimades més poderoses. Amb l'amor, hom estima l'audàcia, la generositat, la novetat, la llibertat. Hom, a la fi, gosa aspirar a una benaurança, feta d'energia i de voluntat —única benaurança profitosa— rebutjant la mollericaosa facilitat de viure, que no ha estat mai felicitat.»²¹

---

¹⁹ Matas, Josep. «Notes sobre feminisme». *Feminal* [Barcelona], número 16 (26 de juliol de 1908), s/n.

²⁰ ¹ Ídem.

²¹ Estelrich, J. *Fènix o l'esperit de la Renaixença*. Barcelona: Biblioteca Catalana d'Autors Independents, 1934. P. 47-48.

Davant les tendències del feminisme liberal i revolucionari, Dolors Monserdà optarà pel conservador, que serà el feminisme triomfant a casa nostra, pel fet d'anar acompanyat del vistiplau dels companys masculins. L'ideari general d'aquesta tendència segueix les premisses següents (al llarg de l'estudi veurem com es concreten en mans de la ploma de la barcelonina): «1) Defensar la dona indefensa contra l'abús del mascle, sigui quina sigui la classe social a la qual pertanyi. 2) Fer propaganda de la missió altíssima de la dona, la missió de mare, i retreure el valor social d'aquesta missió. 3) Fomentar l'educació física i intel·lectual de la dona per tal que deixi de ser un paràsit insuportable. 4) Buscar i descriure les qualitats típicament femenines que no han de desaparèixer amb el risc de la nova educació. 5) Fomentar i crear *carreres femenines*, que sense destruir la dependència moral i intel·lectual de la dona, li permeti mantenir-se precàriament i, en quedar-se soltera, no hagi de ser una rêmora per als pares ni per als germans. 6) Dedicar-se a la protecció de la dona obrera per tal d'alleugerir la seva situació i evitar-li les temptacions del sindicalisme. 7) Atraure unes quantes obreres a les associacions feministes. 8) Explicar els beneficis de la religió, de l'estalvi i de la modèstia. 9) Proclamar l'apoliticisme de la causa feminista i per tant considerar les lluites polítiques i socials com a vicis masculins.»²²

7. De la preocupació social a la preocupació per la dona

Pretenem demostrar com Monserdà arribà al feminisme des de la preocupació pels problemes socials, sobretot els relacionats amb el món obrer. Dedicarà vida i obra al millorament de la dona, però no de totes, sinó de les pobres, de les obreres. I per què tria les dones més desfavorides? Perquè pretén ajudar al darrer esglaó. De la preocupació general per la situació social triarà el sector que es troba en pitjor situació: la dona treballadora.

De ben jove, se sent propera a l'activitat a favor de l'obrer d'Anselm Clavé. La relació amb el mestre fa que Monserdà publiqui els primers poemes a *Eco de Euterpe*, diari dominical dirigit per Clavé que es lliurava com a programa i entreteniment als concurrents a les activitats que desenvolupava als Camps Elisis barcelonins.

En els primers versos de l'escriptora sovint ens trobem amb referències a la necessitat d'ajuda als desvalguts: «No olvideis los desdichados / Que agostada su esperanza, / Pecen de hambre y frio / En su miserable estancia.»²³

De l'estreta relació amb Clavé són mostres, a més de la participació en la revista, els poemes que dedica «A la temprana muerte del simpático niño Conrado Clavé»,²⁴ «A la temprana muerte

²² Capmany, Maria Aurèlia. *El feminisme...* P. 15-16.

²³ Monserdà, Dolors. «Una noche de invierno». *Eco de Euterpe* [Barcelona], any v, número 212 (8 de setembre de 1863). P. 132.

²⁴ — «A la temprana muerte del simpático niño Conrado Clavé». *Eco de Euterpe* [Barcelona], any v, número 200 (23 de juliol de 1863). P. 83.

de mi bella y querida amiga, a la joven señorita Enriqueta Clavé»²⁵ i a Anselm Clavé mateix. D'ell destaca la feina de redempció del món ombrívol en què viuen els jornalers: «Tu idea santa, sublime y bienhechora: / Que esta masa de honrados jornaleros / cuya vida se deslizaba oscura / Penosa, entre los áridos senderos / De un mundo de dolor y de amargura, / “Son hoy por ti de la abyeccion alzados,” / Son por tu sábia mano conducidos, / Por la antorcha del arte iluminados».²⁶

La preocupació pels problemes socials deuria ser un tema habitual en les converses familiars en la joventut de Dolors Monserdà, perquè inflüen tant en ella com en el seu germà Enric, qui en l'obertura del curs 1911-1912 de l'Escola Municipal d'Arts de Gràcia recorda que «José Anselmo Clavé, al son de sus inspirados cantos, subyugó y redimió a gran parte de las clases obreras, á las cuales, con la formación de las sociedades corales, sacó de la taberna y de la más crasa ignorancia, para enaltecerlas al contacto del arte, llevando por toda Catalunya, y por distintas provincias de España, la cultura popular en una época en que se la dejaba casi completamente desatendida».²⁷

El sentiment d'acció social naixia al costat de la necessitat de l'educació dels fills en uns valors morals: «¡Llor eterno sobre la experta mano, que cultivando en su corazon el jérmén de las virtudes depositadas por Dios, impide que el impuro soplo del escepticismo deshoje ni una sola de las flores de su virginal corona!».²⁸

En conclusió, de Clavé heretà tant la preocupació pels afers socials com el convenciment de la capacitat de l'art com a eina per a la millora social.

8. Accions socials

Al costat de les apostes per apaivagar el drama de la situació de la dona (que veurem més endavant), Monserdà dirigeix els seus articles cap a altres col·lectius, sempre pensant en la solució al problema, que sovint està relacionada amb l'acció d'agrupacions i patronats.

---

²⁵ — «A la temprana muerte de mi bella y querida amiga, a la joven señorita Enriqueta Clavé». *Eco de Euterpe* [Barcelona], any x, número 361 (8 de setembre de 1868). P. 3.

²⁶ — «Al eminente poeta compositor Don José Anselmo Clavé». *Eco de Euterpe* [Barcelona], any vi, número 4 (4 de juny de 1864). P. 238.

²⁷ Escola Municipal d'Arts de Gràcia. *Apertura del curso 1911-1912 y distribución de los premios*. Barcelona: J. Nartra y Laborda, 1911.

²⁸ Monserdà, Dolors. «Primaveras y niños». *Eco de Euterpe* [Barcelona], any xiv, número 394 (30 de juny de 1872). P. 22.

Aquest és el cas dels nois i noies presos, que haurien de rebre instrucció moral, religiosa i ensenyament d'un ofici per aconseguir-ne la regeneració. En aquest àmbit, no s'està de felicitar la gran tasca desenvolupada pel patronat de la Mare de Déu de la Mercè, que creu miraculosa.

Pels volts del 1906 existia un debat popular sobre la situació dels captaires a Barcelona, Monserdà estudia el que se'n diu i hi fa una nova proposta. Empra el mateix modus operandi que amb les obreres. No es tracta de fer regals, sinó pagar una remuneració justa per un treball. Proposa substituir l'almoina per proveir-los de feina, que a més de dotar-los d'un futur els allibera de la vagància del captar, així com dels vicis d'aquesta condició (millora moral).²⁹

Un cop acabada la Gran Guerra els obrers barcelonins es troben amb problemes d'accedir a l'habitatge. Monserdà proposa la constitució d'una societat constructora per a obrers que no els obligui a rellogar habitacions en males condicions i els faciliti l'accés a l'habitatge. Però en el rerefons sempre treu cap el que sembla el gran motiu que mou Monserdà: la moral, que s'ennegreix entre les famílies que malviuen rellogades.³⁰

Les accions per al canvi social no resten en mans d'agrupacions més o menys volenteroses. També reclama al consistori barceloní els canvis necessaris per a la millora dels malalts incurables de la ciutat: «hi ha coses que no s'obtenen perquè no es demanen o no es van a buscar on són».³¹

9. L'origen masculí del feminisme de Dolors Monserdà

A *Estudi feminista* Monserdà deixa ben clar que «lo que avuy s'anomena Feminisme es sola y únicament obra masculina. La dona felissa dins de sa llar; la dona, volguda, considerada, equitativament retribuïda en els oficis que son de pertinença del seu sexe, no hauria pensat may ¡may! en invadir el camp masculí ni en caminar en busca de sa lliberació».³² El feminisme ha aparegut pel mal govern dels homes, per la mala gestió marital i social, per «les iníqües arbitriarietats de la seva conducta».³³

D'entrada, aquest pensament ja treu a la dona tota capacitat d'autoconsciència, d'alliberament. Totes les seves accions, i les considerades males branques del feminisme, sorgeixen de l'actitud de l'home vers la dona. Si aquesta empremta de l'home en el feminisme no era prou

²⁹ — *Una orientació sobre'l problema dels captayres*. Barcelona: Dolors Monserdà, 1906.

³⁰ — *Els rellogats. Els captaires. Els vells*. Barcelona: La Novel·la Nova, 1918.

³¹

¹ — «Per justícia, per caritat, i fins per egoisme propi cal la fundació d'un hospital d'incurables a Barcelona». A: Monserdà, Dolors. *Tasques socials*. Barcelona: Miquel Parera, 1916. P. 63.

³² — *El feminisme á Catalunya*. Barcelona: Francesc Puig, 1907. P. 6.

³³ Ídem. P. 7.

determinant, només calia resseguir les arrels escrites que forneixen el tronc del pensament de l'escriptora.

A Catalunya, Monserdà relaciona les primeres accions en favor de la dona lligades a l'acció dels homes, dins l'àmbit de «la religió cristiana la que, sense medis, sense ambient, lluytant ab l'egoisme i la indiferència, ha instituit á Barcelona la Escola pera la protecció de serventes, que dirigeixen les monjes de María Inmaculada; es un sacerdot, l'eminent publicista y activíssim rector mossen J. Ildefons gatell, el qui —dins el Montepio de Santa Madrona, també fundat pera les minyones del servey, pel gloriós bisbe Morgades— ha creat, sobre la base de la mutualitat, el transcendental “Institut de Amparo y protecció a favor de la dona que viu del seu treball”, la primera obra de veritable protecció pera la obrera, que tenim ála nostra ciutat».³⁴

En relació amb les bases socials i religioses de l'acció de Monserdà, l'origen programàtic de totes les seves actuacions es troben en l'encíclica *Rerum Novarum* (1891) de Lleó xiii, dedicada especialment al món obrer.

Aquesta encíclica posa en relació la religió amb el món obrer. Intenta aportar la solució cristiana als conflictes de la nova realitat social sorgida de la revolució industrial. Pretén convertir-se en la solució de referència per als fidels. Sobretot pensa contrarestar el discurs socialista obrer (normalment de to antireligiós).

En aquest text es consolida el marit com a proveïdor dels béns familiars: «Es ley santísima de naturaleza que el padre de familia provea al sustento y a todas las atenciones de los que engendró».³⁵

Alhora, es legitima la necessitat d'existència del capital i, per tant, dels patrons: «ni el capital puede subsistir sin el trabajo, ni el trabajo sin el capital».³⁶

S'estableix la relació entre obrers i treballadors segons la moral cristiana, que no busca la igualtat sinó la conservació de la situació sempre seguint uns pressupòsits morals: «De esos deberes, los que corresponden a los proletarios y obreros son: cumplir íntegra y fielmente lo que por propia libertad y con arreglo a justicia se haya estipulado sobre el trabajo; no dañar en modo alguno al capital; no ofender a la persona de los patronos; abstenerse de toda violencia al defender sus derechos y no promover sediciones; no mezclarse con hombres depravados, que alientan pretensiones inmoderadas y se prometen artificiosamente grandes cosas, lo que lleva consigo arrepentimientos estériles y las consiguientes pérdidas de fortuna.

---

³⁴ Ídem. P. 12.

³⁵

¹ Lleó xiii. *Carta encíclica 'Rerum novarum'* [en línia]. Ciutat Vaticà: Santa Seu, 1891. <http://www.vatican.va/holy_father/leo_xiii/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15051891_rerum-novarum_sp.html>. Punt 9. [Consulta: 22 de juliol de 2003]

³⁶

¹ Ídem. Punt 14.

»Y éstos, los deberes de los ricos y patronos: no considerar a los obreros como esclavos; respetar en ellos, como es justo, la dignidad de la persona, sobre todo ennoblecida por lo que se llama el carácter cristiano. Que los trabajos remunerados, si se atiende a la naturaleza y a la filosofía cristiana, no son vergonzosos para el hombre, sino de mucha honra, en cuanto dan honesta posibilidad de ganarse la vida. Que lo realmente vergonzoso e inhumano es abusar de los hombres como de cosas de lucro y no estimarlos en más que cuanto sus nervios y músculos pueden dar de sí. E igualmente se manda que se tengan en cuenta las exigencias de la religión y los bienes de las almas de los proletarios. Por lo cual es obligación de los patronos disponer que el obrero tenga un espacio de tiempo idóneo para atender a la piedad, no exponer al hombre a los halagos de la corrupción y a las ocasiones de pecar y no apartarlo en modo alguno de sus atenciones domésticas y de la afición al ahorro. Tampoco debe imponérseles más trabajo del que puedan soportar sus fuerzas, ni de una clase que no esté conforme con su edad y su sexo. Pero entre los primordiales deberes de los patronos se destaca el de dar a cada uno lo que sea justo.»³⁷

Són les relacions de treball que assumeix la burgesia catalana i també les bases contractuals que fonamenten el pensament de Dolors Monserdà, a partir de les quals desenvoluparà les accions a favor de la dona.

Unes idees que, el mateix any de l'encíclica, foren aplicades en l'àmbit català per Lluís Marsans, a través de diversos articles publicats a *La Veu de Catalunya*. Un diari que iniciava la vida amb un «Plan de campanya» que volia «conduhir lo catalanisme pe'ls camins de la gran restauració de la patria catalana» [...] «los qui han seguit la nostra ja llarga campanya saben si hem tingut sempre ben alta la bandera, y si hem sabut defensar la causa del catalanisme catòlich ab dignitat y ab enteresa».³⁸

Marsans defensa la necessitat dels descans dominical per necessitat tant higiènica com moral (anar a missa),³⁹ tal com ho farà Monserdà uns mesos més tard.⁴⁰ Pel que fa la relació capital-treball realitza una pirueta interessant a través de la legitimació religiosa. El treball és un bé de Déu, i el capital, en origen la naturalesa, és creada per Déu: ningú no pot estar es contra dels dos conceptes. Així és que legitima l'existència de les relacions entre qui posseeix el capital i qui el treballa. La trampa està a no diferenciar el treball de subsistència (aixopluc, menjar) del treball de producció, que es basa en la relació no natural de la creació d'excedent i la capacitat

---

³⁷ Ídem. Punt 15.

³⁸

¹ Collell, Jaume. «Plan de Campanya». *La Veu de Catalunya* [Barcelona], any 1, número 1 (11 de gener de 1891), p. 4-5.

³⁹ Marsans, Lluís. «Del repós dominical». *La Veu de Catalunya* [Barcelona], any 1, número 16 (26 d'abril de 1891), p. 182.

⁴⁰ Monserdà, Dolors. «La cuestió obrera». *La Veu de Catalunya* [Barcelona], any 1, número 17 (3 de maig de 1891), p. 194-196.

d'estimular la necessitat de consum.⁴¹ Això sí, el treballador ha de tenir unes condicions de vida digna que no el menin a la revolta i trenquin el sistema establert.⁴² També tractarà dels tipus de contractació⁴³ i de la situació dels obrers,⁴⁴ de la seva família,⁴⁵ de la dona obrera⁴⁶ i dels seus fills.⁴⁷

Monserdà es farà seus aquests arguments i mai no els qüestionarà, fins i tot els defensarà.

Però l'empremta masculina no apareix només en la construcció del pensament. Els companys són necessaris en el feminisme conservador: «per assolir aquest enlayrement y purificació social, tenim de menester lo convenciment y cooperació de l'home a a nostra obra.»⁴⁸ «La dona no assolirà la plenitud de les reformes que cobeja, sense l'ajuda o al menys el convenciment de l'home per les noves doctrines.»⁴⁹

L'home és important tant en la construcció d'un aparat ideològic com en la consecució dels objectius feministes; «per a fer l'ascensió a la fita redemptora, és precís dir-ho, per més que se'n senti la nostra femenina vanitat, ens falta que l'home ens doni el seu apoi per assolir victoriosament els cims».⁵⁰ I què han de fer ells? Quina és la gran tasca que ha de desenvolupar per ajudar les mullers? És ben senzill, «quan la esposa li expliqués que ha anat a veure i parlar

---

⁴¹ Marsans, Lluís. «Capital y treball». *La Veu de Catalunya* [Barcelona], any 1, número 24 (21 de juny de 1891), p. 277-278.

⁴² — «La producció y lo consúm». *La Veu de Catalunya* [Barcelona], any 1, número 43 (1 de novembre de 1891), p. 508-509.

⁴³ — «Las classes treballadoras». *La Veu de Catalunya* [Barcelona], any 1, número 50 (20 de desembre de 1891), p. 592-593.

⁴⁴ — «L'obrer». *La Veu de Catalunya* [Barcelona], any ii, número 10 (6 de març de 1892), p. 110-112.

⁴⁵ — «La familia obrera». *La Veu de Catalunya* [Barcelona], any ii, número 24 (12 de juny de 1892), p. 279-280.

⁴⁶ — «La dona obrera». *La Veu de Catalunya* [Barcelona], any iii, número 8 (19 de febrer de 1893), p. 87-88.

⁴⁷ — «La maynada obrera». *La Veu de Catalunya* [Barcelona], any iii, número 31 (30 de juliol de 1893), p. 368-369.

⁴⁸ Monserdà, Dolors. *Estudi feminista...* P. 82.

⁴⁹ Ídem. P. 7.

⁵⁰ — *La influència de l'home en el camp de les obres femenines*. Barcelona: Bloud i Gay, 1919. P. 10.

amb les obreres que protegeix, amb igual entusiasme li digués: “¡Qué bona que ets! ¡Quina gran obra que fas!”». ⁵¹ I descansar de l’esforç.

Una altra de les influències masculines és la voluntat d’instruir la dona. M. Esteve Lamy, en *La dona del pervindre*, argumenta la necessitat de la instrucció de la dona per ensenyar millor els fills, sobretot en el món ple d’escepticisme en què es viu. Contraposa el coneixement objectiu, científic (de l’home), al coneixement intuïtiu i moral (de la dona). Com que la societat només revela el primer, és del tot necessària la tasca àrdua de la mare perquè els fills sàpiguen navegar en un terme mitjà.

Monserdà està d’acord tant amb Lamy com amb el feminista anglès John Ruskin, que defensa que les dones, més que no pas uns coneixements específics, n’han de rebre de generals, que les ajudin a practicar el bon judici: «Caldrà donar a la noya tots aquells coneixements que la puguin fer apta pera comprendre y adhuch pera ajudar la tasca de l’home...». ⁵²

Sense negar la capacitat d’enteniment de les dones, sempre queden en un estadi inferior, que és superat pel tret diferencial de la dona, la necessitat d’estimar, així ens ho fa saber Miquel d’Esplugues en *La paz interior en la vida cristiana de la mujer*: «“hi ha en la dòna una cosa permanent, fixa, invariable: y aquesta es la necessitat d’estimar”». ⁵³

La influència del franciscà Miquel d’Esplugues esdevé evident en la introducció a *Estudi feminista*, on ens assabentem que després de llegir *El feminisme a Catalunya* és qui esperona Monserdà a escriure el text de 1909: «en les tres o quatre quartilles que llavors vaig escriure per fer la crítica d’aquell opuscle, m’aparegué que’m podia permetre la llibertat d’insinuar a la senyora Monserdá la suma conveniència de que realisés aytal obra profitosíssima, qu’ella, condescendent y amable com sempre, va acceptar ab afecte y esntusiasme verdader». ⁵⁴

Entre d’altres, la idea de la dona com a primera educadora de la societat l’extreu del treball *La educación de los jóvenes* de mossèn Gayetà Soler, en què diu «“a la dòna l’hi están subjectes tots los homes, sufrint la seva influència durant un molt llarch període de la seva vida”». ⁵⁵ De manera que el veritable motiu de la instrucció femenina era la posterior educació dels fills.

Dins d’aquest context, ens podem preguntar com és que la dona, sota les faldilles del mascle, pot emprendre accions socials. La legitimitat la dóna P. Ignasi Casanovas «qui en les seves

---

⁵¹ Ídem. P. 14.

⁵² — *Estudi feminista...* P. 46.

⁵³ Ídem. P. 5.

⁵⁴ Esplugues, Miquel d’. «Introducció». A: Monserdà, Dolors. *Estudi feminista. Orientacions per a la dona catalana*. Barcelona: Lluís Gili, 1909. P. vi.

⁵⁵ Monserdà, Dolors. *Estudi feminista...* P. 24.

inoblidables Conferències, encloses en el seu valios llibre *Acción de la mujer en la vida social*, [...] ens diu en la plana 15: “Por los más altos principios cristianos, la mujer tiene derecho y obligación de intervenir en la acción social”.⁵⁶

En l’obra de Monserdà són constants les referències a autors masculins que conformen el seu pensament. Es mostra d’acord amb el feminisme que proposa P. Alarcón a *Un feminismo aceptable*, en que l’adjectiva d’«obra de reparació y la satisfacció d’un deute qu’en contra de la voluntat de Deu y de l’Iglésia no s’ha pagat».⁵⁷

Que la barcelonina estava al corrent de les novetats editorials ho evidencia el coneixement de *Féminisme et christianisme* de Sertillanges. Opina que és un «llibre tan clar, tan eruditament tractat, ab tant amor a la dona y ab un sentit y mires envers a la nostra ascensió, tan identificat ab la meua manera de veure, de sentir y de pensar.»⁵⁸ En aquesta obra, el professor de filosofia moral de l’Institut Catòlic de París tracta dels orígens del moviment feminista, de l’espai del cristianisme en el moviment d’emancipació femenina, de la relació entre els principis feministes i els cristians, del treball femení, de la relació entre feminisme i política, del matrimoni, del divorci, de l’organització de la llar, i de la instrucció i l’educació femenines.

Altres homes que influïren Monserdà foren el pare Mir, fugit a París el 1835, que la introdueix en la literatura de poesia de dones (Massanés, Àngela Grassi, Maria Mendoza de Vives...) i l’obra de Severo Catalina (sobretot *La mujer*), considerat com el primer apòlogista espanyol de la dona.

Conscient que són els homes qui parlen de les dones, Monserdà recorda que «com ha dit un herudit autor, “la dona es sola a experimentar certes emocions, donchs ella sola pot dirles”, tal vegada fóra possible que, com a cosa que pertany al meu sexe, pogués parlar de noves idees, ab l’autoritat de la qui coneix per ella meteixa l’efecte de determinades causes».⁵⁹ I ara se situa ella mateixa al capdavant.

Hem vist com el canemàs ideològic de Monserdà es basteix per la doctrina masculina, sovint religiosa, del moment. De fet, l’èxit de les seves accions està a no transgredir la norma en la totalitat. Estirar el fil fins arribar a una tensió correcta. Utilitza l’estratègia de recolzar els seus plantejaments en accions d’homes i pensaments propers a la doctrina cristiana assumits pels coetanis.

---

⁵⁶ — «Conferencia sobre la Lliga de compradores (i)». A: Monserdà, Dolores. *Tasques socials...* P. 166-167.

⁵⁷ — *Estudi feminista...* P. 21.

⁵⁸ Ídem. P. 6.

⁵⁹ Ídem. P. 5.

Copsar que Monserdà se situava a l'avantguarda dels pensaments que hem vist és fàcil. Primer posa la seva mirada als problemes socials en general, però ràpidament inclina l'esguard cap a la dona, pel fet de ser objectivament la més desfavorida, i per consciència de gènere. No oblidem que Monserdà és una dona escriptora de prestigi en les darreries del segle XIX, tota una *rara avis*.

10. La relació entre feminisme i cristianisme

Podria semblar innecessari escriure algunes ratlles per establir la relació entre aquests dos conceptes. Sobretot després d'haver vist en l'apartat anterior la influència religiosa de mans d'homes. Però ara ens centrarem més en els continguts religiosos.

Per lligar feminisme, religió i homes, escoltem les paraules de Monserdà: «les fundacions feministes de bona mena són degudes a la caritat, abnegació i cristianisme dels homes... sacerdots».⁶⁰

En el primer dels assaigs sobre el feminisme, des de la primera ratlla Monserdà deixa ben clar que és una aplicació de la doctrina cristiana. Aprofita posar en relació la pràctica religiosa amb el bon saber democràtic. Per tant, el feminisme que tractarà serà fruit de la democràcia (ordre social) i del cristianisme (ordre moral): tot això manllevant les paraules de Brunetière: «Si nosaltres fóssim veraders cristians, això es, cristians que referíssim tots els actes exteriors a la gran idea de que servir á Deu es també servir al pròxim, seríem excelents demòcrates, y crech poguer afegir: seríem grans feministes. (De la conferència donada á la *Action Sociale de la Femme*.)»⁶¹

El vistiplau religiós al pensament de Monserdà arriba de Miquel d'Esplugues, quan manifesta que el motiu «que *tan fàcilment* accedís a fer la *presentació* de la sentora Monserdá, conti que allavors en mon intent, y ara en realitat, sols ho faig com a sacerdot y religiós, per a sancionar amb aquest doble caràcter la bondat de les doctrines feministes que en aqueix volum se contenen.»⁶² Perquè no s'ha d'oblidar que «es ben cert que ningú té major dret que lo sacerdot catòlich a intervenir en lo problema feminista, per donar-li l'única orientació sòlida, l'única solució positiva, armònica y feconda; qu'es la solució cristiana».⁶³ la solució de Dolors Monserdà.

⁶⁰ — «El Patronat del Poblet». A: Monserdà, Dolors. *Tasques socials...* P. 52.

⁶¹ — *El feminisme...* P. 3.

⁶² Esplugues, Miquel d'. «Introducció»... P. vii.

⁶³ Ídem. P. xiii.

Igual que el feminisme conservador de Monserdà, Sertillanges afirma que «le christianisme nous fournit les principes directeurs; nous les confronterons avec ceus que peut fournir la raison, quand elle se tient au contact des faits et des réalités naturelles».⁶⁴

Evidentment, Moserdà mai no voldrà transgredir la llei natural que regeix els seus principis morals i reparteix els papers socials: «No es lo meu ànim parlar ni desvirtuar en lo més mínim la sumissió de la dòna, per lley natural, per manament de Jesuchrist y per sa lliure acceptació al contraure matrimoni, ha de tenir al marit; ja que aquesta sumissió es de tota necessitat dins de l'ordre geràrquich y del bon regisme de la família y de la societat; sumissió qu'en la dòna es un impuls del cor, qu'ella acata satisfeta sempre que a la supremacia reconeguda per les lleys divines y humanes, al pare y al marit, hi va unida la superioritat moral de l'home que l'imposa.»⁶⁵

La defensa de la submissió femenina en l'aspecte social s'enfronta a la superioritat moral que sosté davant l'home. Sobta especialment la revisió (reinvenió) de l'imaginari⁶⁶ de creació de la dona, «á la que Deu havia creada igual a ell o tal volta superior».

No deixa de ser una malversació de la lògica més diàfana. No cal preocuparse que la dona estigui subjecta sota el manament de l'home en la terra perquè més enllà, en l'àmbit diví (que és el veritablement important), és moralment superior.

Les funcions d'esposa i mare submissa vénen de lluny, en les cartes als Efesis: «Dones, sotmeteu-vos als vostres marits, com tots ens sotmetem al Senyor, perquè el marit és cap de la seva muller, igual que el Crist és cap i salvador de l'Església, que és el seu cos».⁶⁷

Com ja hem explicat, per Dolors Monserdà l'home ha estat la causa principal d'aparició del feminisme, però dins d'aquest grup exclou els religiosos. Mentre que la societat civil denigra la dona, «los Sants pares la honoren escrivint per ella gran part dels seus tractats y de les seves epístoles.»⁶⁸

La bona disposició que troba en el cristianisme vers la dona, el fa especialment necessari per a la bona conclusió del feminisme, car «si fóra del Cristianisme tan sols hi sura'l concepte d'inferioritat en que's té a la dona, pot suposarse a lo que s'esdevindrien les noves orientacions, trayentne d'elles l'esperit diví, perfeccionador y progressiu del verb cristià».⁶⁹

⁶⁴ Sertillanges, Antonin. *Féminisme et christianisme*. París: Gabalda, 1921. P. 4.

⁶⁵ Monserdà, Dolors. *Estudi feminista...* P. 14.

⁶⁶ Gènesi 2, 22: «De la costella que havia pres a l'home, el Senyor-Déu va fer-ne la dona, i la presentà a l'home.» A: *La Bíblia. Bíblia catalana, traducció interconfessional*. 3a ed. Barcelona: Associació Bíblica de Catalunya, Editorial Claret i Societats Bíbliques Unides, 1996.

⁶⁷ Carta als Efesis 5, 22-23. A: *La Bíblia...*

⁶⁸

¹ Monserdà, Dolors. *Estudi feminista...* P. 55.

⁶⁹

La dona té la funció de l'apostolat laic. La voluntat de solució dels problemes socials conviu amb l'ideal de la millora moral. En la novel·leta *Un de tants* la conversió a la pràctica religiosa és el leitmotiv de la narració. La Felissa, noia jove i devota, viu amb el seu pare, Baltasar, un metge, un home de ciència. Els intents de la filla per aconseguir treure del pecat el pare (mai no visita l'església) la duen a emmalaltir i morir. Però aquesta mort es veurà recompensada quan Baltasar en l'últim moment accepti rebre el darrer sacrament: «Ab prou feynas hi ha estat á temps la Estremaunció...».⁷⁰

Un apartat especial seria tractar de la participació de la dona en la crema de convents (1835) i en la Setmana Tràgica (1909). Dels actes del 1835 Monserdà té present les històries que li havia narrat la mare. No res més que el rebuig a l'acte vandàlic contra les cases dels servadors de la moral: «la meva bona mare, que de creatura havia vist a Barcelona la horrorosa crema dels convents».⁷¹

Els successos de la Setmana Tràgica colpiren especialment Monserdà perquè hi conflüen dos elements que li eren especialment propers: la religió i la dona. No amaga que la dona va participar-hi. No s'atura en el relat dels motius de la participació femenina en la revolta. Es porta les circumstàncies del conflicte al seu terreny. Li és especialment desplaent pensar com han destruït la casa dels homes religiosos, els qui veritablement es preocupen de realitzar accions a favor de la dona, i la casa de les dones religioses, les dones contra les dones!: «les nostres germanes religioses [...], amb la més salvatge tirania, acaben d'ésser tretes i robades per l'odi brutal d'unes feres revestides amb les formes del séu mateix sexe».⁷²

L'estratagema que utilitza per evidenciar la gran equivocació que representa el vituperar i arremetre contra els béns i persones d'església és posar exemples virtuosos, gairebé accions que durien a la santedat, de monges i frares.

Sempre busca l'element positiu. Del desastre barceloní destaca que serví perquè les dames ciutadanes s'adonessin de la necessitat d'ajudar les congèneres pobres: «i les nostres dones, sempre amatents a la veu de la Iglésia, despertaren en la rutinària somnolència; i, convençudes del deure cristià d'atendre les necessitats de les seves germanes obreres, corpreses de santes energies, fundaren Escoles i Patronats i Sindicats, que ja poca cosa tenen que envejar a l'estranger».⁷³

---

⁷⁰ Ídem. P. 57-58.

⁷⁰ — *Un de tants*. Barcelona: La Veu de Catalunya, 1899. P. 49.

⁷¹

⁷¹ — «tenen ulls i no veuen; tenen orelles i no senten». A: Monserdà, Dolors. *Tasques socials...* P. 77.

⁷²

— «Com deu ésser la nostra protesta». A: Monserdà, Dolors. *Tasques socials...* P. 55.

⁷³

— *La influència de l'home en el camp de les obres femenines*. Barcelona: Bloud i Gay, 1919. P. 7.

Per què hi participen tan activament les dones en accions contra l'església si eren les que més aprop s'hi trobaven? Per motius econòmics: la quinta (només se'n lliurava qui podia pagar la fortuna de 1.500 pessetes, «una mica més que els ingressos anuals d'un obrer qualificat ben pagat»⁷⁴, i la competència deslleial dels convents, que abaixaven els preus perquè comptaven amb la mà d'obra gratuïta de les monges, fet que impedia la subsistència de les cosidores.

En les novel·les, Monserdà utilitza la figura dels personatges religiosos (mossens, rectors...) com a consellers de les noies protagonistes que viuen pendents de l'arribada del matrimoni. Són els coneixedors de les normes que encaminen les joves amb bon encert perquè trobin el seu camí.

La barcelonina és implacable amb les pràctiques espiritistes, que s'aparten de la religió. Sap que l'acostumen a practicar les dones. Qui consulta gitanes o utilitza les cartes, en rep les conseqüències negatives. Sabia «los disgustos que 'ls espiritistas [...] ocasionavan en aquella época».⁷⁵ Una pràctica consumida i exercida per dones, que barrejava la superstició amb el cristianisme; deia una endevinaire: «Jo exercexo honradament, molt honradament lo meu saber; y, ab la gracia de Deu y lo que'm diuen les cartes, endevino lo que'm preguntan».⁷⁶

11. Cap a un model de dona

La dona és l'objecte principal de l'obra de Monserdà, per això es va decidir a «treballar pèl millorament de la dòna, per la defensa dels seus drets, pera protestar de les vexacions y de les injustícies de que se la fa objecte; y, en fi, pèl perfeccionament de la seva missió a la família y a la societat».⁷⁷

Parteix d'una realitat ben coneguda, sap que «en la nostra terra, per regla general, la dòna es concentrada, retreta, guardadora de les tradicions y fins rutines de la terra, un xich desconfiada y molt plena d'esperit pràctic [...], en sa majoria, es poch instruhida y, malgrat les corrents

⁷⁴

¹ Golden, Lester. «Barcelona 1909: Les dones contra la Quinta i l'Església». *L'Avenç* [Barcelona], (novembre de 1987). P. 50.

⁷⁵

Monserdà, Dolores. *La Montserrat. Novela de costums del nostre temps*. Barcelona: La Renaixensa, 1893. P. 129.

⁷⁶

— *La Quitèria*. Barcelona: Ilustració Catalana, 1906. P. 112.

⁷⁷

¹ — *Estudi feminista...* P. 3-4.

actuals, poch aficionada a esserne».⁷⁸ La dona «per la meteixa lley de natura es principalment sentimental y afectiva».⁷⁹

La tasca de Monserdà consistirà a dotar de contingut el cos i l'ànima de la dona catalana, tenint sempre present la seva idea de feminisme, el cristianisme i l'acció nacional catalana.

El millor exemple del tipus de dones que conforma el trobem en les novel·les, en què els «seus personatges es basteixen al voltant de dos models de dona, dos arquetipus en constant oposició, sense terme mig, sense gaires matisos.

»D'una banda, el model tradicional de dona que conforma la societat: inconscient, superficial, amb cultura de llum, preocupada i ocupada en el seu aspecte extern, la dona educada per a ser en funció del marit, que mira la vida a través dels models de les novel·les romàntiques, la dona que no comprèn la realitat, que és incapaç d'afrontar les dificultats i acaba tenint una existència buida, amb tota mena de desenganys i desgràcies.

»D'una altra, el model independent que proposa Monserdà: una dona intel·ligent, amb una sòlida formació cultural en les lletres, les ciències i les arts; dones capaces d'administrar béns i negocis, amb decisió sobre la seva vida i les seves actuacions; dones equilibrades i amb una vida plena de sentit».⁸⁰

Una caracterització més concreta la trobarem en les ratlles següents, en què es tractarà de la relació de la dona amb la pàtria, així com de la seva modelització segons sigui soltera o casada, rica o treballadora...

12. La dona i la pàtria

Monserdà contribueix a l'ascensió de la dona catalana a l'estadi de símbol de la pàtria, fins i tot la pàtria mateixa. La dona és la creadora de la vida, de les noves generacions de catalans, a qui en els primers anys educa. Un nodriment basat no només en "dolça llet" llemosina. La dona esdevé primera transmissora de la llengua i dels coneixements més arrelats a la terra, propers a la sensació, que conformen el tret diferencial català. Una especificitat que entrarà en contacte amb la generalitat de la moral cristiana (també transmesa per la mare) i, en alguns casos, amb la instrucció científica.

L'estreta relació amb la terra de la mestressa de masia li serveix per vehicular aquesta idea. La masia, «en la que la dona hi és una mena de reina governadora, al seny, a l'ordinació, treball i

---

⁷⁸ Ídem. P. 12.

⁷⁹ Esplugues, Miquel d'. «Introducció»... P. xviii.

⁸⁰ Mas i Morillas, M. Carme. *Dolors Monserdà 150è aniversari (1845-1995)*. Barcelona: Institució de les Lletres Catalanes, 1995. P. 8.

economia de la qual es deu el benestar i la preponderancia de la família; junt amb la guarda i continuïtat dels costums i les tradicions de la raça».⁸¹

Aprofitava per reivindicar la situació que la dona tenia abans de la imposició del dret castellà: «la dona de la nostra terra, segons el Dret català, era senyora, majora i poderosa usufructuària; dementre que en l'època actual, dita de progrés i llibertat, la llei de Castella l'anul·la, la subjecta i la lliga en un tot a la voluntat del marit, impeding-li el desenrotlló de les seves intuïcions i energies».⁸²

La dona esdevenia alhora servadora i transmissora de les essències de la pàtria: la tradició, la llengua, la religió. Com deia Torras i Bages: «Els fills se semblen a les mares, per lo qual els grans pobles són els qui tenen grans tradicions, i poble qui no posseeix tradició, serà sempre s'escassíssima potència».⁸³

I per aconseguir la 'potència' la dona havia d'ajudar, sempre recolzar l'home. Especialment després del 1900, Monserdà unirà les seves idees de regeneració de la situació social de la dona amb l'activisme nacionalista. Com veurem, reivindicarà l'acció femenina en la recuperació i difusió de la llengua i participarà en revistes com *Or y Grana*, braç femení de la Lliga.

13. L'educació i la instrucció de la dona

El 1871 publicava el primer article dedicat a la instrucció femenina a *La llar*: «La instrucció en la dona»⁸⁴ (reeditat a *La Llumanera de Nova York*⁸⁵). En l'article es transgredia la interpretació de la creació de la dona i legitimava, per arbitri diví, el sotmetiment a l'home. A més de la llar, li encomanava la tasca superior de l'educació dels fills, que ja serien instruïts a escola. Finalment entronitza Jesús com a primer feminista en tant que creador en igualtat d'home i dona.

Monserdà distingeix entre educació, tasca de la mare, i instrucció, tasca de l'escola. L'educació li havia d'arribar a la nena de la seva mare, i la instrucció en els anys que pogués assistir a col·legi.

---

⁸¹ Monserdà, Dolors. «La mestressa a la masia. La d'hair i la de demà». A: Monserdà, Dolors. *Tasques socials...* P. 187.

⁸² Ídem. P. 192.

⁸³ Torras i Bages, Josep. *La tradició catalana*. Barcelona: Fidel Giró, 1924. P. 134.

⁸⁴ — «La instrucció en la dona». *La llar* [Barcelona], any i, núm. 1 (8 de febrer de 1871). P. 2.

⁸⁵ ¹ Monserdà, Dolors. «La instrucció en la dona». *La Llumanera de Nova York* [Nova York], (maig de 1879). P. 2-3.

L'autora tenia ben clar que la base de tota educació «ha d'esser l'ensenyança i pràctica de la religió cristiana, ja que en ella hi són senzillament concretades les regles més necessàries per al benestar dels altres i per al nostre propi».⁸⁶

I per a què servia l'educació? Principalment per als fills. La mare és la primera educadora de l'infant. Si té uns coneixements superiors, la capacitat per donar resposta a les escomeses dels joves serà més important, i així els endegarà per bon camí. A més, l'augment d'enteniment serà bo perquè l'home la tingui en més consideració i augmentin els temes de conversa comuns. La major preparació intel·lectual les farà aconseguir feines de menys explotació i millor retribuïdes.

Carme Karr també difon la necessitat que les dones s'erigeixin com a educadores dels fills: «Un altre derver *social* hauriem d'empendre, senyors, senyores; y en aquest, per més trascendental consagrar-hi tota nostra atenció. Me refereixo a la tasca de l'educació y instrucció de les nostres filles les futures mares de la Catalunya del pervindre, les qui porten en elles, com en tabernacle sagrat, la llevor d'una Espanya futura».⁸⁷

La instrucció de la dona s'alça com el principal estendard per assolir la millor condició social de la dona: «Pera assolir la plenitud d'aquestes reformes cal donar á la dòna una instrucció més sòlida, més estensa, més sèria, més reflexiva que la que reb avuy.»⁸⁸

Miquel d'Esplugues també recolza el millorament intel·lectual de la dona: «Es innegable que la dòna hauria de tindre molta major y més sòlida cultura de la que sol tindre actualment; que hauria d'aplicarse més y presumir menys, donant més vida als llibres y menys a la modista».⁸⁹

L'ensenyament hauria de ser «una instrucció sòlida que ensenyi a la dòna a *pensar bé*».⁹⁰ És a dir, que doti a la meitat de població de més qualificació per desenvolupar les seves 'tasques naturals'. Augmentar la seva capacitat per apujar els índexs de producció. Que desenvolupin més tasques (dins del seu àmbit) que contribueixin al millorament social; altrament, que contribueixin a l'establiment d'un marc superior que empenyi els homes a un veritable ascens. Allà on arribin els homes arribarà Catalunya, la seva indústria, els diners.

Monserdà no creu en la possibilitat d'ascens en l'escala social. Per naixement tothom està determinat. Per això, creu que s'ha d'adaptar la instrucció que es dona a escola segons la realitat social. Com a exemple parla d'una escola rural on una nena tenia grans coneixements de

---

⁸⁶ — «La educació de les noies». A: Monserdà, Dolors. *Tasques socials...* P. 131.

⁸⁷ Karr, Carme. *Cultura femenina. Estudis y orientacions. Conferències donades en l'Ateneu Barcelonès els dies 6, 13 y 20 d'Abril de 1910*. Barcelona: L'Avenç, 1910. P. 49.

⁸⁸
⁸⁹ ¹ Monserdà, Dolors. *Estudi feminista...* P. 19.

¹ Esplugues, Miquel d'. «Introducció»... P. xix.

⁹⁰ Monserdà, Dolors. *Estudi feminista...* P. 22.

geografia, però amb això no es podria guanyar la vida. La nostra escriptora creu que hauria estat més adient que «li haguessin ensenyat científicament, o sigui segons els darrers avenços agrícoles, la cria d'aviram, la desinfecció de galliners i corrals, el conreu dels ruscus d'abelles i dels cucs de seda, la manipulació de formatges, i per fi, una ben entesa economia domèstica, tot fent-li sentir el gust, l'alegria i fins el noble orgull d'ésser experta governadora del regne en que ha nascut i en el que indubtablement serà més feliç, com més mitjans i ensenyaments li donin per a ben regir-lo».⁹¹

També s'havia d'estudiar per ésser útil a la societat: «Com a ciutadana, o sia com a dona en la societat, pera serhi útil, pera enaltirla y sobre tot pera moralisarla.»⁹²

Monserdà estava d'acord tant amb John Ruskin com amb Sertillanges, «al demanar per la dona un coneixement reflectiu més que detallat; sintètic, més que especializat.»⁹³

Per molt que la dona pogués assolir tota mena de coneixements, Monserdà no oblida que l'objectiu últim de la preparació és «resultar dignes, consoladores, educadores y embellidores de la vida, de la família y de la llar [...], lo march que millor enquadra la seva figura, lo trono que millor escau a la seva missió, y desd'ahont, ab una cultura més complerta y ab més sèries y enlayrades orientacions, podem estendre la nostra benefactora influència envers la societat en que vivim.»⁹⁴

Pin i Soler, com a conclusió a *Reglas Morals y de la bona criansa* deixava clar quina era la diferència entre els objectius de l'educació per a nois i noies: «Recordin los noys al ser homes fets, las noyas al ser donas de sa casa...»⁹⁵ Monserdà li envià una carta d'elogi.

Tot plegat per esborrar el pensament romàntic sintetitzat per la coneguda tonada de *Rigoletto*: «La donna è mobile / qual piuma al vento, / muta d'accento / e di pensiero».⁹⁶

14. La dona soltera

Monserdà no veu la solteria com una xacra, sinó com una opció més. De manera que les famílies no havien de veure en la falsa vocació de monja la solució a la falta de noces. En

---

⁹¹ — «La educació de les noies»...P. 133.

⁹² — *Estudi feminista*... P. 24.

⁹³ Ídem. P. 48.

⁹⁴ Ídem. P. 83.

⁹⁵

¹ Pin y Soler, Josep. *Reglas morales y de bona criansa*. Barcelona: Estampa de Henrich y Comp., 1892. P. 116.

⁹⁶ Verdi, Giuseppe. *Rigoletto*. Barcelona: Orbis, 1991. P. 38.

realitat, el que la nostra escriptora sovint aconsella és que es doni temps a les jovencelles per a la bona tria del matrimoni. El més important és que l'elecció sigui correcta, per tant, s'ha de tenir paciència.

En aquest impàs de la solteria, calia dotar les dones d'alguna ocupació, d'alguna funció. I més que buscar un divertiment, es tractava de facilitar un mode de subsistència a unes persones que encara no podien viure de l'economia del marit.

Tot i així, no s'està de consagrar la solteria com a veritable opció de vida: «la noya pot escullir entre esser casada, monja o soltera; es a dir, fent del celibat femení un tercer estat tan *honorable* com los altres dos».⁹⁷

La barcelonina insisteix que «l'elevació del seu lloch en lo món, no dependeix de que tinga o no estat matrimonial, sinó de la seva pròpia superioritat moral, que li es precis conrear, pera ferse estimar y honorar per ella».⁹⁸

Com a norma general la dona continua tenint la funció social d'esposa i mare, però Monserdà obre el camí de l'estudi, especialment important per a la dona que ha de viure del seu treball. Esperona les contemporànies que estudiïn però amb una exigència major a la que rebia qualsevol home: «si'ls seus gustos y aptituds la criden pèl camí dels estudis i carreres que fins avuy han sigut únicament patrimoni dels homes, y Deu li ha donat talent y entusiasme y energies pera cursarles, que els emprengui, que las segueixe, però fentse càrrech de exercir la carrera com un sacerdocí; es a dir, fent y cumplint un ferm propòsit de castetat perpetua».⁹⁹

Això sí, encara que no es questiona la capacitat intel·lectual de la dona, l'activitat professional fruit d'una carrera ha d'anar separada de la maternitat, per tant del matrimoni, car el primer deure és la llar. «Com a dòna que sóch, me costa de creure compatible lo treball d'un magistrat, d'un enginyer, d'un arquitecte, etc., ab los sufriments, fadigues y devers de la maternitat.»¹⁰⁰ És més, està «plenament convençuda de que una dòna pot exercir, ab la mateixa perfecció que un home, qualsevulla carrera, però ja no ho estich tant en que puga afegir sobre'l treball y responsabilitats d'aquest, los cuydados, lo pes y les preocupacions inherentes a la mare de família».¹⁰¹

Monserdà defensa la possibilitat d'estudi de les dones, sobretot de les solteres, que han esdevingut un excedent social, a les quals cal donar sortida més enllà de la llar un cop suspeses

---

97

¹ Monserdà, Dolors. *Estudi feminista...* P. 39.

98 Ídem. P. 41.

99 Ídem. P. 43.

100 Ídem. P. 43.

101 Ídem. P. 43-44.

(sempre momentàniament) les funcions de dona i mare. Sap que a l'estranger «l'aptitud y la perseverancia de la dona, l'an constituïda en enginyera, en doctora en medicina y en jurisprudencia [...], si be'ls pares que's troben ab abundancia de filles solteres, el reben com una solució, son molts y molts els homes que li despleguen la bandera de la hostilitat».¹⁰²

Moltes noies solteres anaven cap a ciutat a la cerca de feina i acabaven vivint en un àmbit de perversió moral. Les actuacions socials i educatives de Monserdà pensen a aconseguir que no s'hagin de moure d'on han nascut, que puguin viure a recer de la família.

15. El matrimoni, la dona casada, la mare

Per a Monserdà, el «matrimoni es l'estat més natural, y'l que més se compenetra ab los gustos, afectes y tendreses de la dòna.»¹⁰³

La concepció del matrimoni de Miquel d'Esplugues és compartida per la barcelonina: «enlayrat a Sagrament per lo meteix Jesucrist y restituit a sa puresa primitiva —un sol home ab una sola dòna, perque lo cor de l'un sia tot per l'altre y visquen ab ditxosa armonía, ab dignitat igual, ab iguals consideracions personals y socials, ab drets y prerrogatives iguals, encara que subjecta racional y no despòticament la dòna a l'home com es natural y lo bon govern de la societat domèstica ho reclama».¹⁰⁴

Tot i la submissió femenina que es defensa, es preveu la possibilitat de l'acció inhumana i totalment vexatòria del marit (fora de la moral cristiana). Per aquesta situació Monserdà demana «reformes legislatives que amparin millor los drets de l'esposa, sense que'l diner, la mala fe y les influencies puguin falcejarlos fins a quedar anulats, quan se tracta de la dòna pobre, desamparada y ignorant de les lleys que poden afavorirla».¹⁰⁵

Però el millor remei per no arribar a aquesta situació és la bona tria, que té el fonament en una bona educació, que li ensenyi a veure els veritables valors morals del pretendent, alhora que li faci evidents quines seran les seves obligacions un cop casada. Ser conscient de la realitat i fugir d'ideals novel·lescós: «Per això és de suprema necessitat ensenyar les noies a pensar; ensenyar-les a veure la vida com és, i no com voldrien que fos; ensenyar-les a estimar i a valorar les qualitats morals de l'home que les pretén per esposa.»¹⁰⁶

---

¹⁰²

¹ — *El feminisme...* P. 5.

¹⁰³

— *Estudi feminista...* P. 91.

¹⁰⁴

¹ Esplugues, Miquel d'. «Introducció»... P. xii.

¹⁰⁵

Monserdà, Dolors. *Estudi feminista...* P. 18.

¹⁰⁶

— «La dóna i el matrimoni». A: Monserdà, Dolors. *Tasques socials...* P. 144.

En relació al tema del divorci, Dolors Monserdà es manifesta totalment en contra. La peça clau la trobem a l'evangeli: «Allò que Déu ha unit, que l'home no ho separi».¹⁰⁷ Des del vessant religiós, la barcelonina titlla el divorci de «poligamia sancionada per les lleis».¹⁰⁸ Les lleis sagrades: «Jesús els diu: —El qui es divorcia de la seva dona i es casa amb una altra, comet adulteri contra la primera, i si la dona es divorcia del seu home i es casa amb un altre, comet adulteri».¹⁰⁹

A més de la raó moral-religiosa, hi està en contra perquè afavoreix l'home: «essent comúment ell qui té els béns o els guanya, pot amb gran facilitat constituir nova família».¹¹⁰

En tant que educadores dels fills, han d'aconseguir que «les seves necessitats no siguin superiors a la seva condició; que els seus gustos siguin frugals, senzills, i això sols es consegueix des del primer plat de sopes.»¹¹¹

És un altre dels fronts oberts de Monserdà, l'atac i crítica al viure portes enfora, a un ritme que no es correspon als ingressos. Un mal que duu a la ruïna econòmica i moral. Un exemple colpidor és el dels diners gastats en robes, mala inversió de la qual són culpables els homes. Si en comptes de fixar-se en la forma de l'aspecte extern de les noies, possessin més accent en l'interior, en la moral, no es produiria aquest desajustament.

En l'obra de teatre en castellà *Sembrad y cojereis*, estrenada al Romea el 5 de gener de 1874, un dels personatges es lamenta pel malbaratament de l'economia familiar causat pels gustos de la seva dona: «[Gaspar] ¿Yo, yo decirle á mi madre, / á aquella intachale anciana, / que á costa de privaciones / nuestra fortuna aumentára, / que para atender al coche / y al palco, y á ricas galas, / y en fin, por parecer rico, mi fortuna derrochava?».¹¹²

En la mateixa obra es critica l'educació de la mare que esperona la filla amb l'única finalitat vital de ser un objecte bell, per assolir bon cassori: «[Magdalena] ¡Madre! Quiero / de hoy más, crear tus palabras / y brillar en los paseos, / y salir siempre á caballo, / y llevar joyas de precio, / y deslumbrar á la gente / con los trages más soberbios! / que estos vestidos humildes / nunca más llevarlos quiero!»¹¹³

¹⁰⁷ Marc x, 9. A: *La Bíblia...*

¹⁰⁸ Monserdà, Dolors. «El restabliment del divorci a França». A: Monserdà, Dolors. *Tasques socials...* P. 18.

¹⁰⁹ Marc x, 11-12. A: *La Bíblia...*

¹¹⁰ Monserdà, Dolors. «El restabliment del divorci a França»...P. 19.

¹¹¹ — «La pastera». A: Monserdà, Dolors. *Tasques socials...* P. 116.

¹¹² — *Sembrad y cojereis*. Barcelona: Jaime Jepús, 1874. P. 14.

¹¹³ Ídem. P. 43.

Com admetrà el mateix personatge: «[Magdalena] Si hoy en muchas la instrucción / no fuera barniz postizo, / que dado, cual pasatiempo, / como adorno es recibido, / con intrigas ni con chismes / no ocuparían su juicio, / que para empresas mas altas / formó Dios nuestro destino».¹¹⁴

Encara exagerarà més aquesta situació a *No siempre la culpa és d'ella*, on la ruïna passa de ser material a ser moral, car el marit està disposat que la dona es prostitueixi per aconseguir més diners.

Monserdà busca la fórmula per combinar la millor situació de la dona amb el manteniment de les estructures tradicionals. Sap que moltes dones del camp es passen el dia en fàbriques properes. A més del perjudici individual, fills i marits es troben desatesos. Monserdà troba la solució. S'ha de fer «pendre a la noia, des de petita, gust i art per les feines de la casa pobre, per a una economia pràctica, per la cria d'animals domèstics, dels rusc d'abelles, confecció de formatges, conservació de fruites...».¹¹⁵ D'aquesta manera les dones podran atendre les seves 'funcions naturals' i aportar ingressos a la llar.

En resum, la dona casada ha d'atendre el marit i ocupar-se de la llar i els fills, sobretot de la seva educació.

16. Funcions de la dona segons la classe social

El feminisme de la nostra escriptora anava encaminat tant a satisfer entre les fèmnes la necessitat de l'educació en la seva formació, com a la voluntat d'introduir canvis socials (sovint de lesa justícia) que permetessin la conservació de la família com a base de la societat, alhora que deixava treballar fora de la llar, una realitat que era necessària tant per a la supervivència mateixa de les dones i les seves famílies, com per al desenvolupament econòmic de les indústries catalanes.

És a dir, es podia mantenir el sistema d'explotació sorgit de la revolució industrial sempre que procurés certes garanties socials (un sou menys indigne) i morals (temps perquè les dones eduquin els fills). Per això el feminisme era «un acte altament humanitari en la dona rica, y una apremiant necessitat en la dona del poble».¹¹⁶ Car per a la primera, la seva acció s'encabia dins l'apostolat seglar de dones objectivament desocupades (mullers riques vigorosament capficades en la correcta disposició de les relacions socials), mentre que per a les segones es tractava d'un acte del que avui en dia diríem 'justícia social' (en realitat, qüestió de vida o mort).

---

¹¹⁴ Ídem. P. 63.

¹¹⁵ — «El treball de la dona rural». A: Monserdà, Dolors. *Tasques socials...* P. 126-127.

¹¹⁶

¹ — *El feminisme...* P. 7.

El veritable feminisme de Monserdà havia de ser una acció desenvolupada per les dones benestants, que havien de «buscar per tots los medis possibles, la manera de millorar la condició de tantes infelices obreres que, sotmeses al jou d'una explotació inicua, en los obradors, en les fàbriques o en lo recó d'unes golfes, lluyten desesperadament pera guanyar un miserable jornal, qu'en cap concepte basta pera atendre les necessitats més perentòries de la vida.»¹¹⁷ Veia totalment necessari posar remei a la situació, però calia aconseguir evitar arribar a certes circumstàncies: «si verament es una gran obra de Misericordia socorre la misèria, l'obra es molt més perfecta, quan evita que la misèria existeixi».¹¹⁸

Si l'estudi i el major enteniment servia la dona treballadora per accedir a millors ocupacions, la dona rica havia d'estudiar per al millorament personal.

Per a la consecució dels objectius del feminisme, cada dona, segons el seu estatus, tenia una funció assignada. Un moviment «al que totes les dones deuen cooperar: les doctes, ab lo seu saber; les riques, ab la seva ajuda material y moral; y les que no són ni sàbies ni riques, però que són dones, que són cristianes, ab la seva adhesió, ab la seva activitat, ab lo seu treball a favor d'aquesta nova albada de regeneració social.»¹¹⁹

Cadascú podia millorar en el seu àmbit. Resulta interessant veure com una obrera defensa l'empresari: «nada de guerra contra el empresario, contra el capital, contra el patrono: somos cristianas, y este grito de guerra no saldrá de nuestros labios. Reconocemos que el dinero, que el elemento patronal es indispensable á la producción».¹²⁰ Queda ben clar que no es vol impulsar el canvi social, tan sols que cadascú continuï en l'esglau que va néixer, però de forma més digna (o menys indigna).

17. El dret de vot

Una de les puntes de llança de les feministes europees era la demanda del dret de vot per a la dona. Un moviment amb especial activitat a Anglaterra, que fou mundialment conegut com a sufragisme.

Dolors Monserdà hi està en contra, per la falta d'instrucció de la dona: «atenent a l'escassa instrucció de la major part de les dones catalanes, no m'atreviria, ni voldria, la responsabilitat d'incitarles a seguir l'exemple de les feministes que reclamen lo dret del sufragi.»¹²¹

¹¹⁷ — *Estudi feminista...* P. 27.

¹¹⁸ Ídem. P. 29.

¹¹⁹ Ídem. P. 59.

¹²⁰ — *Conferencia sobre l'Acció Catòlica Social Femenina donada en l'Acció Social Popular de Barcelona lo dia 16 de mars de 1910.* Barcelona: Dolors Monserdá, 1910. P. 16.

¹²¹ — *Estudi feminista...* P. 68.

Com veurem en parlar de les revistes femenines, també s'hi estava en contra des de les pàgines d'*Or y Grana*.

L'argument de la falta de coneixement per exercir el vot era esgrimit pels partits polítics d'esquerres, que veien en la dona un ninot en mans dels seus confessors. Per tant la seva participació en el sufragi abans de ser educades (el bon enteniment només podia estar del costat esquerre) comportaria l'augment de les opcions conservadores.

Carme Karr també s'oposa al sufragisme femení: «En qüestions de política, vostés, senyors (y perdonin la franquesa), ja'u fan prou malament tot sols: no caldria sinó que'ns fiquessim les dones, ara en l'estat d'incultura (que es estat d'antipatriotisme) en que'ns trobem!»¹²²

La divisió també apareixia entre les dues úniques dones diputades. Clara Campoamor, contra l'actitud del seu partit d'esquerres, estava a favor del vot de la dona. Victòria Kent, del partit radical socialista, hi estava en contra perquè la considerava prematura.

En general, els partits d'esquerres estaven, en teoria, a favor del vot femení. Però demanaven temps perquè les dones fossin educades en uns valors d'igualtat. Entre els partits de dretes la divisió era més gran: existia un fort grup radicalment en contra, mentre que a altres ja els hi estava bé perquè confiaven en el conservadorisme femení.

A Espanya, el dret de vot a la dona serà concedit el 1931.

18. Col·laboracions en publicacions

La participació de Monserdà en la premsa és incessant. Com ja hem vist, els primers textos (poemes en castellà) apareixen publicats a *Eco de Euterpe* a partir de 1862.

L'inici de la producció poètica en català veu l'aparició pública en els primers números¹²³ de *La Gramalla* (1870), una revista nascuda a l'escalf de la Jove Catalunya, que volia difondre i fomentar la lectura literària en la pròpia llengua.

La qualitat i importància de la figura de Monserdà es consolida en veure com Artur Cuyàs li encarrega un número especial de la revista *La Llumanera de Nova York*¹²⁴ dedicat a les dones catalanes escriptores de la Renaixença. Monserdà, a més d'un article dedicat a Josepa

---

¹²² Karr, Carme. *Cultura femenina...* P. 111.

¹²³ Monserdà, Dolors. «A Maria Verge de Montserrat». *La Gramalla* [Barcelona], any 1, núm. 7 (25 de juny de 1870).

¹²⁴ *La Llumanera de Nova York* [Nova York], número 4 (maig de 1879).

Massanés¹²⁵ i un altre sobre la instrucció de la dona (ja n'hem parlat), realitza una selecció de poemes d'autores catalanes. La tria destaca pels temes que hi són tractats: com han de ser les dones catalanes, l'exemple del matrimoni que pateix unit la mort d'un fill, com l'amor de la mare pels fills l'eleva fins a convertir-la en santa, i com les joves s'han de casar per amor, però amb la conformitat de la família.

Des de *La Cataluïa* també es contribueix a la difusió del feminisme a través dels articles de Maria Concepción Torner sota el títol genèric de «Notas feministas». Pel que fa a Monserdà, se'n fan crítiques puntuals de les seves obres. Mentre que *La Fabricanta* no és ben acollida,¹²⁶ es difon el contingut de *La familia Asparó* com «la mejor de las novelas de la decana de nuestras escritoras»,¹²⁷ i s'aprofita per lloar la presidència dels Jocs Florals de 1909 de la barcelonina. Especial atenció rep l'*Estudi feminista*, titllat d'«Evangeli del feminismo catalán».¹²⁸

La participació de Monserdà en la premsa fou constant, a més del que hem tractat (i de les revistes femenines que veurem tot seguit), publicà a: *Diari Català*, *L'Esperit Català*, *Ofrena*, *D'ací d'Allà*, *Lo Castell de Burriach*, *El Àlbum*, *Revista Manresana*, *Revista Catalana*, *Lo Rat Penat*, *Il·lustració Catalana*.¹²⁹

19. Les revistes femenines

La col·laboració de Monserdà en les publicacions més generalistes ens revela la consideració que tenia entre els intel·lectuals coetanis, tant de la seva vàlua artística com del feminisme que difonia. Altrament no li haurien ofert tants fustams per predicar.

En les darreries del segle XIX i el principi del XX s'esdevé l'eclosió de publicacions dirigides a la dona, tant progressistes com conservadores, centrades en modes, en l'ensenyament, en la condició de mares, en aspectes fisiològics, en la higiene...

En aquest apartat pretenem motrar com Monserdà participa en les principals revistes femenines que apareixen durant la seva vida. Unes publicacions que es mouen entre la voluntat d'instrucció de la dona, acostar-les a la lectura en català, augmentar el coneixement d'agulla per

---

¹²⁵ Massanés va exercir gran influència en l'inici literari de Monserdà, que sempre s'hi mostrà deixeble.

¹²⁶ Girbal, Eduardo. «Los libros: La Fabricanta». *La Cataluïa* [Barcelona], (2 de gener de 1909).

¹²⁷ — «Los Jardines del Renacimiento catalán». *La Cataluïa* [Barcelona], (17 d'abril de 1909).

¹²⁸ ¹ Rucabado, Ramon. «Libros Catalanes. Estudi feminista, orientacions per a la dona catalana, per Dolors Monserdà de Macià». *La Cataluïa* [Barcelona], (25 de juny de 1910).

¹²⁹ Torrent, Joan; Tasis, Rafael. *Història de la premsa catalana*. Barcelona: Bruguera, 1966. 2 volums.

disposar de millor feina i, finalment, recolzar i incentivar la participació de la dona en el projecte de construcció nacional.

La primera de les participacions fou a *La Llar* (1871), una «Revista dedicada á la instrucció y educació de la dona», com deien. La barcelonina apareix col·laborant en la primera revista de dones escrita en català. Una publicació dirigida, finançada i redactada per Felip de Saleta. A més, Monserdà hi publica el seu primer article en català (ja n'hem parlat): «La instrucció en la dona».

Pocs anys després, Valentí Almirall li encomana la direcció de *Modas y Labors* (1880), un suplement al *Diari Català*, que volia difondre la llengua catalana entre les dones, per això es feia servir el tipus de publicacions que consumien, les de modes.

La revista de modes més tècnica era *El Figurín Artístico* (1882-1884), en què col·laboraba Monserdà. No apareixen articles, sinó breus notícies d'explicacions de la moda del moment al món i dibuixos de tall i confecció amb explicacions pas a pas. Tot per ensinistrar la dona en la realització de les tasques que li eren pròpies amb una major qualitat.

Altres de les revistes en què Monserdà deixà empremta foren *La Ilustración de la Mujer* (1883-1885), en què compartí la direcció amb Josefa Pujol de Collado i Gertrudis Gómez de Avellaneda, i *Novetats* (1900-1901), un revista de modes suplement d'*Ilustració Llevantina*.

Finalment arribem a les dues més importats: *Or y Grana* i *Feminal*. La revista *Or y Grana* (1906-1907), era una publicació femenina de contingut marcadament polític. En el primer número d'aquesta revista, òrgan de la Lliga, Monserdà posa el feminisme al costat de les reivindicacions polítiques, «perque conceptúo la idea altament profitosa pera la causa de Catalunya».¹³⁰ Cal «encoratjar á la dona catalana pera que en las seves patrióticas tascas, hi incloeixi'l prech pera la nostra terra, demanant á Deu que ens deixi veure assolides las justas reivindicacions de la nostra estimada Catalunya, encarnadas en la salvadora idea Autonomista.»¹³¹

Com deia la capçalera, es tractava d'un «setmanari autonomista pera las donas propulsor d'una lliga patriótica de damas», de la qual formava part Monserdà, a mode de secció femenina de la Lliga Regionalista. Des de les seves planes es convocava a mítings de Solidaritat Catalana.

La funció de la dona catalana continuava activa, però a l'ombra, té «una missió importantíssima á complir dintre'l Nacionalisme».¹³² Havia de ser «el march primorós qu' hermozegi el quadro pintat per nostres marits, germans, fills, però may hem de tenir la pretensió d'ajudarlos en llurs

¹³⁰ Monserdà, Dolors. «Carta oberta á la redacció del Setmanari Or y Grana». *Or y Grana* [Barcelona], número 1 (6 d'octubre de 1906). P. 3.

¹³¹ Ídem. P. 4.

¹³² Oliva, Agna. «La nostra tasca». *Or y Grana* [Barcelona], número 5 (3 de novembre de 1906). P. 66.

pinzellades»,¹³³ realitzar «la propaganda quieta y seriosa, precursora de resultats positius. Tot lo que siga apartamos de nostre cercle, serà en perjudici de nostra causa y de nostre nom».¹³⁴

Fora del cercle d'acció es trobava el dret de vot perquè, dèien, «nosaltres volém que la nostra dona sigui, ans que tot, dona, es á dir l'àngel de la família catalana, y l'anar á votar es propi y exclusiu dels homes.»¹³⁵

En definitiva, l'«única obra que podém fer las Donas dins del camp del Nacionalisme es la de secundar iniciatives, no la de péndrelas».¹³⁶ Entre aquestes iniciatives estava potenciar l'ensenyament entre les noies, i crear escoles i pensionats per a les que tinguessin capacitats d'iniciar carreres superiors.

Feminal (1907-1917) era la revista femenina que apareixia com a suplement a *La Il·lustració Catalana*. Des de les seves planes es promocionen tómboles i tota mena d'activitats a favor de la dona. Recolzen les idees expressades per Monserdà en *El feminisme a Catalunya* i recomanen la lectura «del follet de la il·lustre degana de les escriptores catalanas, a tots aquells qui fan rialleta de commiseració davant del treball de la dona *pera la dona*, —com diu la senyora Monserdà,— car hi poden aprendre unes quantes veritats que simulen no conèixer, perquè la palesa conexensa d'elles els glassaria als llavis aquella rialleta de *soi-disant* descreguts».¹³⁷

Cada número de la publicació és dedicat a la lloa d'una dona il·lustre. El número 25, a Dolors Monserdà, aprofitant que presideix els Jocs Florals de Barcelona. Després d'una il·lustració de portada, l'amiga Carme Karr s'encarrega de l'article laudatori.¹³⁸

Totes aquestes participacions evidencien com, d'una banda, el pensament feminista de Monserdà tenia èxit entre el sector conservador (que el difonia) i, de l'altra, que l'escriptora s'arreglera al costat de la construcció de país identificada amb la Lliga i la cultura noucentista.

20. Activisme social: patronats i agrupacions

133

¹ Ídem. P. 67.

134

Ídem. P. 67.

135

Redacció. «Las donas y el dret electoral ». *Or y Grana* [Barcelona], número 6 (10 de novembre de 1906). P. 91.

136

Forment, Eulària. «La 'Lliga Patriótica de Damas'». *Or y Grana* [Barcelona], número 9 (1 de desembre de 1906). P. 131.

137

Redacció. «El feminisme a Catalunya». *Feminal* [Barcelona], número 9 (29 de desembre de 1907), s/n.

138

Feminal [Barcelona], número 5 (25 d'abril de 1909), s/n.

L'acció social es despertà en la joventut de la barcelonina: «jo'm recordaré sempre de la impressió que en la meva joventut me causà la lectura de uns discursos pronunciats pel cardenal Manning, en un congrés sobre qüestions obreres; com aixís mateix, les magistrals Conferències del gran sociòlech Pare Van-Trich. Aquelles planes vessantes de veritats, tant tristes com trascendentals, despertaren en lo meu cor y'l meu enteniment, l'atracció que sempre més he sentit per les qüestions socials.»¹³⁹ Amb el temps, l'assistència a les Conferències de Sant Vicenç de Paül a Barcelona (associació de beneficència fundada a París el 1833 per Frédéric Ozanam amb el nom de Conférence de Charité) l'endinsaren encara més dins la realitat social que l'envoltava.

Per comprendre el sentit de les accions socials de Monserdà ens sembla adient parlar de la conferència sobre l'acció catòlica social femenina del 16 de març de 1910. Perquè a més de donar solucions, aporta la visió del passat. En l'actualitat observa el grau d'explotació de l'obrer, però... i abans? En èpoques anteriors era innecessària l'acció social perquè la relació entre obrers i patrons es movia en unes coordenades de cordialitat, tothom es coneixia i s'ajudava, com una gran família. Presenta una visió idíl·lica de la relació amo-treballador com un exemple de relació cristiana, no contractual. Com si les lleis religioses fossin les regidores dels afers d'empresa.

En aquesta conferència, Monserdà reporta el testimoni d'una obrera al Bisbe Laguarda, en què es coneixen de primera mà les males circumstàncies de vida de moltes dones. Encara que el report sigui literari, correspon a la realitat. L'obrer creu que «lo que sería más factible es como pudiese instituirse un Patronato de señoras, que entre las muchas damas de Barcelona hubiese unas cuantas que se ocupasen de nosotras.»¹⁴⁰ Aquestes paraules acabaren de desvetllar Monserdà, almenys això ens diu, i proposà la creació d'un patronat a favor de la treballadora de l'agulla.

Dit i fet, el mateix any Dolors Monserdà funda el Patronat de la Treballadora de l'Agulla, per aconseguir millores en la situació laboral i en la retribució, sobretot en els períodes de calma de les treballadores. És important que Monserdà, a més de la conscienciació social, a l'hora de comprar els productes tracta de fer entendre als empresaris del sector la necessitat que ells també contribueixin al benestar de les obreres, que n'augmentin el salari i el preu final del producte.

Necessitava un estol de dames que contribuïssin a la seva obra. A més dels arguments religiosos, no s'està de fer servir el màrqueting i la persuasió. Si tots sabem que, avui en dia, per ser lliures hem de comprar l'últim model de cotxe descapotable, i rodar entre paratges i peatges, Monserdà anima les seves companyes a ser modernes. Si imiten les dames europees en el vestir, en els costums, en la pràctica d'esports, també hauran de seguir la 'modernitat' i ser activistes de l'acció social.

¹³⁹ Monserdà, Dolors. *Conferencia sobre l'Acció Catòlica...* P. 9.

¹⁴⁰

¹ Ídem. P. 18.

Una de les agrupacions que Monserdà promou és la Lliga de compradores. Es tracta d'una acció del tot moderna i innovadora basada en la conscienciació social. Les actuals campanyes que ens informen de l'explotació dels treballadors de productes esportius de multinacionals, la utilització de fustes provinents de tales indiscriminades... per a convertir-nos en 'consumidors solidaris'. Semblantment, Monserdà copia el model francès i incentiva les dones benestants (que no han de mirar tant pel preu) perquè s'agrupin «*reflexionant* el bé que poden fer en l'acció d'efectuar les seves compres habituals i en el poder que aquest acte els proporciona al fer d'una acció vulgar un acte d'amor i de justícia, s'organitzen col·lectivament, per tal que les seves compres, a més d'assortir-les del que necessiten, millorin, en tot el que sia possible, les condicions de treball de les pobres dònnes que n'han di viure».¹⁴¹

És una altra visió del nostrat "qui paga mana". Les condicions que haurien de complir les indústries i comerços que formessin part d'una llista blanca serien el descans els dies festius, no allargar la jornada més enllà de les vuit del vespre, condicions higièniques als tallers, possibilitat d'asseure's per a les dependentes, i un jornal mínim de vuit rals diaris.

La influència masculina planeja de nou; Monserdà reporta les paraules del frare caputxí J. d'Alverna, qui en la Fulla Seràfica culpabilitza els compradors com a part responsable de la misèria, perquè només posen els ulls en els preus inferiors, però no pensen com s'aconsegueixen.

Monserdà es queixa que els treballadors acostumin a creure que les accions sindicals extremes (segons el pensar conservador) assoleixen majors millores que les accions socials que ella defensa i promociona. Es lamenta perquè estan «molt enterats dels més insignificants acords de les associacions anarquistes, desconeixen completament els importantíssims treballs realitzats pel *Congrés de les institucions socials*.»¹⁴²

Les accions d'aquestes agrupacions sovint van adreçades a un millorament moral (que és una de les feines assignada a la dona). Monserdà alaba l'Associació de senyores de l'Apostolat del Sagrat Cor de Jesús, que aconsegueixen que molts pobres facin la primera comunió.¹⁴³

Es fa ressò de la tasca desenvolupada pel Patronat de Poblet, que té «escola nocturna amb vuit professores, Escola dominical, Cooperativa escolar de planxat, Borsa de treball, Assistència en aliments en cas de reconeguda necessitat, Compra de robes i objectes útils, Secretariat que cuida del despatx d'assumptes interessants per a elles o les seves families, Caixa d'estalvis, en combinació amb la de Barcelona, Visita domiciliària a les malaltes, Secció per a la col·locació

---

¹⁴¹ — «Conferencia sobre la Lliga de compradores (i)»... P. 174.

¹⁴² — «La qüestió obrera». A: Monserdà, Dolors. *Tasques socials*... P. 48.

¹⁴³ — «Una gran obra». A: Monserdà, Dolors. *Tasques socials*... P. 37-41.

de les sòcies i ensenyança Catequística». ¹⁴⁴ En fi, una «grandiosa Institució de feminisme cristià social.» ¹⁴⁵

Els fills de les dones treballadores també preocupaven la nostra escriptora. La intensa activitat laboral de les mares comportava que els infants no rebessin l'educació desitjada. Per apaivagar aquest drama moral també es creen patronats, com el Patronat a favor de les obreres de Sarrià, per al qual es demanen contribucions. Tot plegat perquè «tenen de deixar les creatures tancades a casa o, com és més usual, les posen al carrer on, com ocellets perduts, hi corren i juguen oint el que no deurien, i aprenent hàbits de vagancia engendradors de vicis moltes voltes de difícil correcció en l'avenir.» ¹⁴⁶

Cal no menystenir les contribucions al benestar familiar d'aquestes accions. Però és ben cert que es preocupaven massa d'assolir el benestar espiritual dels feligresos. En realitat la situació és caricaturesca. Sempre parlant en general, les dones que contribuïen als patronats i fundacions, amb aportacions econòmiques o amb la seva feina, eren les esposes dels homes empresaris que, gràcies a l'explotació d'obrers (i obreres), aconseguen lluir les millors teles en les estrenes liricosocials del Liceu. Els diners que es destinaven cap a aquestes accions provenien de la força de treball de les dones, que, per la porta de darrera, en rebien les engrunes.

El tret de sortida cap a l'acció social l'havia donat el papa Lleó xiii amb l'encíclica *Rerum Novarum* (1891). Es creia que l'estat havia de regular «el trabajo demasiado largo o pesado y la opinión de que el salario es poco dan pie con frecuencia a los obreros para entregarse a la huelga y al ocio voluntario». ¹⁴⁷ Monserdà contribuïa a resoldre el dèficit de l'acció governamental a través d'agrupacions, tal com defenia el Papa: «los mismos patronos y obreros pueden hacer mucho en esta cuestión, esto es, con esas instituciones mediante las cuales atender convenientemente a los necesitados y acercar más una clase a la otra. Entre las de su género deben citarse las sociedades de socorros mutuos; entidades diversas instituidas por la previsión de los particulares para proteger a los obreros, amparar a sus viudas e hijos en los imprevistos, enfermedades y cualquier accidente propio de las cosas humanas; los patronatos fundados para cuidar de los niños, niñas, jóvenes y ancianos». ¹⁴⁸

Al voltant de la necessitat del descans setmanal es defensava que «unido con la religión, el descanso aparta al hombre de los trabajos y de los problemas de la vida diaria, para atraerlo al pensamiento de las cosas celestiales y a rendir a la suprema divinidad el culto justo y debido.

---

¹⁴⁴ — «El Patronat del Poblet». A: Monserdà, Dolors. *Tasques socials...* P. 50-51.

¹⁴⁵ Ídem. P. 51.

¹⁴⁶

¹ — «Animes! Animes !». A: Monserdà, Dolors. *Tasques socials...* P. 74.

¹⁴⁷ Lleó xiii. *Carta encíclica...* Punt 29.

¹⁴⁸ Ídem. Punt 34.

Este es, principalmente, el carácter y ésta la causa del descanso de los días festivos...»¹⁴⁹ Havia d'anar acompanyat del descans durant la jornada laboral: «el trabajo se interrumpa de cuando en cuando y se dé lugar al descanso».¹⁵⁰

Com Monserdà, des de l'encíclica es demanava la protecció especial per a infants i dones: «lo que puede hacer y soportar un hombre adulto y robusto no se le puede exigir a una mujer o a un niño. Y, en cuanto a los niños, se ha de evitar cuidadosamente y sobre todo que entren en talleres antes de que la edad haya dado el suficiente desarrollo a su cuerpo, a su inteligencia y a su alma».¹⁵¹ I sempre, rebre un sou just: «si el obrero, obligado por la necesidad o acosado por el miedo de un mal mayor, acepta, aun no queriéndola, una condición más dura, porque la imponen el patrono o el empresario, esto es ciertamente soportar una violencia, contra la cual reclama la justicia».¹⁵²

21. Activista per la llengua

La recuperació de la llengua catalana com a llengua de cultura fou una de les puntes de llança de la Renaixença. Dolors Monserdà, com a dona i com a escriptora, no se'n mantindrà al marge. Tan sols cal escoltar-la parlar del «poderós renaixement de la materna llengua, fomentat y felisment portat á cap, per la gloriosa institució dels Jochs Florals».¹⁵³

La voluntat de difusió la llengua entre les dones apareix el 1880 amb la publicació del suplement del *Diari Català* anomenat *Modas y Labors*. Monserdà n'és la directora. Vol utilitzar el tipus de lectura que sovintejaven les dames per difondre el català: «La moda [...] será la missatjera, qu'en alas del desitj de propagar la llengua pátria, s'obri pas per son interés y utilitat entre las damas catalanas, oferintlas una publicacio, que [...] 'ls doni compte en la parla de la terra».¹⁵⁴

En l'àmbit polític, la Lliga fou la catalitzadora i impulsora de les aspiracions lingüístiques d'intel·lectuals i lletraferits. En la tasca de recuperació lingüística, com en la resta de la societat, les funcions d'home i dones es complementaven, si bé estaven separades.

---

¹⁴⁹ Ídem. Punt 30.

¹⁵⁰ Ídem. Punt 31.

¹⁵¹ Ídem. Punt 31.

¹⁵² Ídem. Punt 32.

¹⁵³ Monserdà, Dolors. *Discurs de D. Dolors Monserdá de Macià llegit en lo Saló de Cent de la casa Consistorial, ab motiu de la repartició de premis en lo iv certámen literari del Col·legi Mercantil, celebrat en las festas y firas de la verge de las Mercés de 1879*. Barcelona: Imprempta de La Renaixensa, 1879. P. 4.

¹⁵⁴ — «Á nostras lectoras». *Modas y Labors* [Barcelona], número 1 (15 de febrer de 1880). P. 1.

Per tractar de la funció femenina, començarem pel setmanari femení *Or y Grana* (1906-1907), promogut per la Lliga. En la carta oberta al primer número, des del retir estiuec d'Argentona, Monserdà dona notícia de quina és la situació de la llengua: «En altre lloch d'aquesta lletra, he dit que la batalla estava guanyada: guanyada está en lo relatiu á la nostra llengua, que en el Congrés que's prepara, acabarà de rebre la seva gloriosa coronació.»¹⁵⁵

Es tracta del Congrés Internacional de la Llengua Catalana de 1906, en què participa la nostra escriptora com a ponent. En aquest acte la Lliga tractava de consolidar la situació de la llengua catalana en tant que una dels punts fonamentals del seu programa ideològic. Fins aleshores la llengua i la cultura catalanes havien ressorgit a l'esfera pública i havien recuperat el prestigi social gràcies, especialment, a accions individuals d'escriptors i intel·lectuals, que a poc a poc s'havien aplegat per unió d'interessos en el que hem anomenat Renaixença.

Monserdà contribueix a l'exordi de la llengua en el número 5 de la revista amb el poema «Á la llengua catalana», farcit dels tòpics romàntics. Els versos «Engalanéula de flors / á la nostra Aymada»¹⁵⁶ inicien cada estrofa, que acaben amb la identificació de l'escriptora (i dels llegidors) amb la llengua i la pàtria: «que élla n'es el nostre ¡Jo! / ¡élla és la Patria!».¹⁵⁷

Però restava clar que el radi d'acció de la dona quedava relegat a la neteja del mal parlar, les qüestions erudites i filològiques no apareixien en l'escenari d'aquestes publicacions: «També las donas catalanas en general tan retretas, ja sia per carácter o per encongida educació, ens hem sentit cridades per l'amor á nostra llengua á formar part ab aquest gran nombre d'escullits, que desitjosos de vèurela enaltida, forta y rehabilitada, despullantla de tants barbarismes y idiotismes que la malmeten, hem acudit ab el cor esperansat y plé de fé al gran Congrés Internacional de la Llengua Catalana».¹⁵⁸

Però la formulació més clara de la funció de la dona en relació amb la llengua anirà a càrrec d'un home: Ivon l'Escop (Ricard Aragó).

De joventut les seves preocupacions inicials al voltant de la llengua es van enfortint, sobretot després de les estades als diversos seminaris i comprovar esfereït la utilització de renecs entre els estudiants i la permissivitat dels professors. Sota el títol de Lliga del Bon Mot escriu els primers articles a el *Diario de Gerona*. Ahora, aprofita qualsevol activitat pública per difondre

---

155

¹ — «Carta oberta á la redacció del Setmanari Or y Grana»... P. 4.

156 — «Á la llengua catalana». *Or y Grana* [Barcelona], número 5 (3 de novembre de 1906). P. 74.

157 Ídem. P. 74.

158 Muns, Eva. «Á las donas catalanas ». *Or y Grana* [Barcelona], número 4 (27 d'octubre de 1906). P. 50.

el seu pensament. «El ressò que obté la seva activitat propagandística i els seus articles, desvetllen l'interès de diversos nuclis de diferents poblacions d'arreu de Catalunya, cosa que fa que consideri arribat el moment de donar unes indicacions per a una mínima estructura del moviment que s'està creant.»¹⁵⁹

Finalment, Ivon l'escop formarà la Lliga del Bon Mot com a agrupació en defensa de la llengua, en concret, per a l'eradicació del mal parlar. La seva teoria al voltant de les solucions a aquesta xacra es troba argumentada en *El llibre de les dones*, en què dibuixa una dona com a guardadora de les essències de la pàtria, alhora que primera educadora i transmissora de la llengua:

«...escrit veient-te a tu, dona catalana, flor d'esperança en imminent perill, ran de les ones gegantines que creixen i puguen, de la vilesa en esclatant triomf. És un crit d'alerta, aquest llibre, i un tros d'història femenina excelsa, vista, anima endintre, a través de tots ulls radiants i d'un ideal ennoblidor, que és ton major perfum: la castedat de la paraula. [...]

»...que amb ton verb pots redimir el verb dels altres».¹⁶⁰

Tota aquesta educació era pensada especialment per als nois:

«Amonesteu, corregiu l'home malparlat, i —jo us ho jur— si vosaltres voleu, els homes de *casa vostra* parlaran com parlar deuen, noblement, cultament.»¹⁶¹

I la solució es trobava en l'àmbit de la llar, la dona era la primera educadora; per tant, seria l'encarregada de vetllar pel correcte ús de la llengua des de la infància:

«...qui mou l'home, qui l'educa, qui l'inspira i sobre d'ell s'imposa, qui, des del bressol fins al sepulcre, porta en sos braços tota la humanitat, no és l'home, sinó la dona: per ço la dona és responsable, tant o més que l'home, de molts mals morals que flagel·len la humanitat, entre els quals ocupa, potser el primer lloc a Catalunya, la blasfèmia i el mal mot.»¹⁶²

Ja hem vist com l'argument patrioticopolític era secundat per Monserdà. El mateix succeeix amb les idees d'Ivon l'Escop. En la segona edició d'*El llibre de les dones*, es publica una carta laudatòria de Dolors Monserdà, en què qualifica l'obra de «meravella de fons, de forma, de sentiment, de perfecció, en fi, de totes les dots que pot reunir el fruit d'una intel·ligència verament privilegiada».¹⁶³

---

¹⁵⁹ Mas i Solench, Josep M. *Ivon l'Escop i la Lliga del Bon Mot*. Barcelona: La Formiga d'Or, 1992. P. 28.

¹⁶⁰ Escop, Ivon l'. *El llibre de les dones*. Barcelona: Políglota, 1923. P. 8-9.

¹⁶¹ Ídem. P. 20.

¹⁶² Ídem. P. 21-22.

¹⁶³ Ídem. P. 11.

Altra via d'acció en defensa de la llengua és l'agrupació Nostra Parla (1916-1924), de la qual també formà part Monserdà. Es tracta d'«una associació cultural i catalanista que té com a objectiu primordial la defensa i la difusió de la llengua com a signe d'identitat essencial dels Països Catalans».¹⁶⁴

«Nostra Parla neix com a conseqüència del desencís d'alguns dels intel·lectuals catalans davant de la incapacitat demostrada per la Lliga per dur a terme el projecte políticocultural noucentista un cop mort Prat de la Riba.

»L'associació té com a objectiu fonamental la defensa de la llengua com a tret d'identificació cultural dels Països Catalans.»¹⁶⁵

L'agrupació es dividia en seccions per tot el territori, però una de les no territorials era la secció femenina. Estava presidida per Carme Karr, i Dolors Monserdà i Caterina Albert n'eren les presidentes honoràries. La tasca fonamental que desenvolupà aquesta secció, de breu existència, fou la creació d'una mena de comitè de benefactores per a l'organització de vetllades de teatre infantil al Romea de Barcelona. Però Dolors Monserdà continuà la seva aportació dins la secció general (la masculina) al costat d'Àngel Guimerà.

L'òrgan de difusió del pensament i activitats de l'agrupació era la revista *Nostra Parla*. En el setè número de la publicació, J. Puig i Cadafalch (gendre de Monserdà) assegura que «el llenguatge distint és l'exteriorització de la diferent personalitat nacional; oblidar-lo, disfressar-lo, convertir-lo en barbre *patois* és per un poble acceptar voluntàriament la llureia servil. Per això volem parlar la nostra llengua, cada dia més depurada i cada dia més apta per a expressar els pensaments més subtils, en senyal de que volem la nostra llibertat».¹⁶⁶

Se segueix tant amb la idea de netejar la llengua d'impureses com amb la tasca redemptora de la dona per aconseguir-ho. Carme Karr recordava que «sempre s'ha dit; “Causa per la dona defensada, causa guanyada”.

»Cal doncs pensar que si la dona catalana s'erigeix en defensora de la llengua nadiua, aquesta devindrà gloriosa en tots els llabis i serà respectada per tots els ohís. [...]

---

¹⁶⁴ Graña, Isabel. *L'acció pancatalanista i la llengua: Nostar Parla (1916-1924)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995. (Biblioteca Serra d'Or; número 145). P. 7.

¹⁶⁵ Ídem. P. 123.

¹⁶⁶ Puig i Cadafalch, J. «Sense títol». *Nostra Parla* [Barcelona], any 1, número 7 (desembre 1918). P. 1.

»Nosaltres som les qui fem els pobles; pastant llur ànima amb les costums qu'els imposem; les costums que s'arrelen i són respectades. [...]

»I ja que en nostra ma està, germanes, imposar les costums, fent-nos apòstols de aquella tant... vacil·lant avui: *la de parlar, la d'escriure català entre catalans.*»¹⁶⁷

Dolors Monserdà participava de les accions que hem vist de forma activa, amb la voluntat d'adoctrinar els menuts en el bon parlar. Per a ells escriu lletres de cançons infantils, com *Vot d'infants*.

Aquesta era la tasca encomanada a la dona. Convertir-se en un croat de la causa casolà, car els debats lingüístics i polítics restaven en mans dels marits.

Monserdà s'arreglera al costat del pensament de tot el que hem dit més amunt, però en les obres literàries no fa aparèixer personatges que adoctrinin en el bon parlar als infants. En les novel·les, critica l'actitut de canvi de llengua per part de la burgesia o dels nous rics que s'hi volen acostar.

En la voluntat de mostrar la realitat, descriu com en les viles costaneres d'estiu «...per lo saló, essent en major número, las conversas parladas en idioma espanyol, del que se'n feya us, no tant per las familias castellanas y americanas que estiuhejavan á Larrua, sinó perquè a aquella flamanta societat, li semblava que adquiria majors graus de distinció, expressantse en llengua enmatlevada, en la qual més de duas voltas s'hi havian fet traduccions com las següents: Habla usted como un libro, Miarons. Se ha d'haser la salida al campo; pero con la condision de haserlo todo campestres... nada de comer pollos ni perdisas; costillas y tornillos de cepa».¹⁶⁸

Així mateix, explica com la indiana Asunción parla «ab lo català empedrat de mots castellans, que'ls molts anys de viure a Filipines, li feya intercarlar en lo seu llenguatge».¹⁶⁹

Sovint tracta de com la societat benestant acostuma a relacionar-se «parlant ab llengua castellana, per la qual en gran abundor hi cristalitzaven els modismes i l'accent del nostre idioma català».¹⁷⁰ Una relitat que és observada amb to caricaturesc: «—Sí, hija, sí— assentia amb el caient més catalanesc que s'hauria de pogut usar a la riera del Masnou».¹⁷¹

¹⁶⁷ Karr, Carme. «Missió femenina». *Nostra Parla* [Barcelona], any 1, número 1 (abril 1918). P. 19-20.

¹⁶⁸

¹ Monserdà, Dolors. *La Montserrat...* P. 34.

¹⁶⁹

— *La Quitèria...* P. 31.

¹⁷⁰

— *Buscant una ànima*. Barcelona: Políglota, 1920. P. 180.

¹⁷¹

Ídem. P. 180-181.

Són les mares les mantenedores del català: «les senyores més entrades en anys, que, de baix en baix (i aquestes, en llengua catalana) passaven revista a totes les senyores i senyoretetes joves que estaven a tret dels seus ulls».¹⁷²

Al costat de les mares sempre ha d'estar l'acció pública i social que contribueixi a la construcció d'una realitat volguda, com és el cas del teatre, que havia de ser català «pel nom, pel llenguatge i pel que s'hi representi.»¹⁷³

22. La dona escriptora i la literatura

En l'època de Monserdà era del tot estranya l'aparició de la dona dins l'àmbit literari. Al costat de la mofa pública, sovint es topaven amb el recel familiar, que no veia en aquesta vocació un futur raonable en la filla casadora. Hem d'estar agraïts a l'entorn familiar de la barcelonina, que no estroncà la seva acció literària. Recorda com feia «apenes trenta anys que a Barcelona, sens dubte la ciutat de major vida intel·lectual de Catalunya, la dona literata hi era vista ab marcada prevenció. Tant es així que jo, durant llarch temps, segons ab qui parlava, feya tots els esforços possibles pera amagar les meves aficions, arribant a consultar al confés, si verament cometia una falta en donar al públic les meves produccions. Tan contrari era l'ambient que em rodejava, que, vius y morts, he agraït fundament al meu volgut espòs y als meus bondadosos sogres, que'm permetessin lo conreu de la literatura, que sense la seva aprovació no hauria exercit may».¹⁷⁴

Per a Monserdà, l'objectiu de la literatura continuava essent el *delectare et prodesse* formulat per Horaci. El contingut 'educatiu' havia «d'escampar ab sos cants los puríssims raudals de la fé, del consol y amor al próxim»,¹⁷⁵ defugint dels mals exemples morals, «de les doctrinas desconsoladoras, de que apar ferne gala la moderna literatura.»¹⁷⁶ Si bé no està en mans dels autors la qualitat artística dels escrits, sí que disposen de la capacitat d'elecció de «lo fi moral y la elecció del assumpto».¹⁷⁷

Les seves primeres obres són ben rebudes. Però millor deixar parlar la crítica publicada per l'aplec poètic *Poesies catalanes* de 1888, en què eleven la vàlua de l'escriptora a convertir-la en

---

172

¹ Ídem. P. 184.

173

— «Quelcom sobre el teatre català». A: Monserdà, Dolors. *Tasques socials...* P. 68.

174

— *Estudi feminista...* P. 18.

175

— *Discurs de D. Dolors Monserdá de Macià llegit en lo Saló...* P. 11.

176

Ídem. P. 12.

177

Ídem. P. 12.

home: «Lo llibre de la Sra. Monserdá, no duptém que será ben rebut, y revela una curiosa personalitat de poetissa, que s'acosta á voltas, á la personalitat de poeta.»¹⁷⁸

Les crítiques tant a les dones feministes com a les escriptores eren habituals. Destaquem les obres que hi consagra Santiago Rusiñol. A *Feminista* escriu un monòleg d'una activista que explica la seva feina; es mostra xerraire, esbojarrada i, per acabar-ho d'adobar, apareix a escena vestida com un home: «els cabells curts, lentes, coll d'home, corbata, i vestit molt senzill de plecs».¹⁷⁹ I en l'obreta *La intel·lectual*¹⁸⁰ tornarà a insistir en la ridiculització.

23. Conclusió

Crec que s'han demostrat les hipòtesis que s'adduïen en començar el treball. Però aquesta anàlisi ha estat breu i parcial. A més d'aprofundir més en els aspectes tractats, caldria analitzar la correspondència de l'autora editada en estudis esparsos, així com alguns manuscrits que podria conservar la família.

Seria especialment interessant analitzar a partir de la teoria feminista de Monserdá la pràctica literària tant al llarg del temps com en els diferents gèneres. I tot això en constant comparació amb les tendències literàries amb què visqué (Renaixença, Realisme, Naturalisme, Modernisme, Noucentisme). I no oblidem les apostes a favor de la dona com en la novel·la *La fabricant*, en què la capacitat de negoci de la protagonista salva la família de la ruïna.

Com hem explicat, el feminisme de Monserdá és de caire conservador. Per tant, al costat de la seva opció, que fou la triomfant, hi visqueren accions des d'una òptica d'esquerres. Per tant, caldria comparar els pensament i accions de Monserdá amb les solucions que les esquerres donaren al mateixos problemes. La diferència bàsica és que aquestes òptiques, oposades a la nostra autora, tenien ben clar que el feminisme era una qüestió d'igualtat real i, sobretot, d'independència econòmica.

Un altre aspecte interessant seria copsar la relació amb altres dones escriptores i estudiar el fil del feminisme a través de la línia Massanés – Monserdá – Karr – Català – Murià.

També caldria capbussar-se en les revistes de l'època per establir una bibliografia de les múltiples col·laboracions. Ben segur que moltes composicions poètiques resten perdudes en publicacions de poca difusió. Així mateix, es podria establir la relació entre les accions

---

178

¹ *L'Avens* [Barcelona], 2a època, any 1, número 1 (gener de 188), p. 15.

179 Rusiñol, Santiago. *Obres completes. Novel·les i teatre*. Barcelona: Selecta, 1973. (Col·l. Biblioteca Selecta, núm. 3.) P. 396.

180 Ídem. P. 706-742.

polítiques i culturals i l'ideari de Monserdà: com es forma i com evoluciona, pas a pas. I analitzar la relació entre les crítiques literàries i el contingut doctrinal de les seves obres.

Atès que en l'època es publiquen molts treballs al voltant de la dona (només hem vist els que Monserdà feia servir d'una forma més clara), fóra bo establir-hi línies de coincidències i divergències. Moltes possibilitats per continuar investigant en la vida i l'obra de Dolors Monserdà i Vidal.

24. Bibliografia

>> **De Dolors Monserdà**¹⁸¹

— «A la temprana muerte del simpático niño Conrado Clavé». *Eco de Euterpe* [Barcelona], any v, número 200 (23 de juliol de 1863). P. 83.

— «Una noche de invierno». *Eco de Euterpe* [Barcelona], any v, número 212 (8 de setembre de 1863). P. 132.

— «Al eminente poeta compositor Don José Anselmo Clavé». *Eco de Euterpe* [Barcelona], any vi, número 4 (4 de juny de 1864). P. 238.

— «A la temprana muerte de mi bella y querida amiga, a la joven señorita Enriqueta Clavé». *Eco de Euterpe* [Barcelona], any x, número 361 (8 de setembre de 1868). P. 3.

— «A María Verge de Montserrat». *La Gramalla* [Barcelona], any 1, número. 7 (25 de juny de 1870).

— «La instrucció en la dona». *La Llar* [Barcelona], any i, número 1 (8 de febrer de 1871). P. 2.

— «Primaveras y niños». *Eco de Euterpe* [Barcelona], any xiv, número 394 (30 de juny de 1872). P. 22.

— *Sembrad y cojereis*. Barcelona: Jaime Jepús, 1874.

— *Teresa o un jorn de prova*. Barcelona: Lo Gay Saber, 1882 (estrenada el 1876).

— «La instrucció en la dona». *La Lhumanera de Nova York* [Nova York], (maig de 1879). P. 2-3.

— *Discurs de D. Dolors Monserdà de Macià llegit en lo Saló de Cent de la casa Consistorial, ab motiu de la repartició de premis en lo iv certámen literari del Col·legi Mercantil, celebrat en las festas y firas de la verge de las Mercés de 1879*. Barcelona: Imprempta de La Renaixensa, 1879.

— «Á nostras lectoras». *Modas y Labors* [Barcelona], número 1 (15 de febrer de 1880). P. 1.

— *Poesies catalanes*. Barcelona: La Renaixensa, 1888.

---

¹⁸¹ S'inclouen les obres publicades en volum i les referències aparegudes en el present treball. Per a una bibliografia més extensa, que caldria comprovar, vegeu: Borrell, Núria. *Pedagogia social de Dolors Moncerdà de Macià*. Moià: ICE de la Universitat de Barcelona, 1991. Inclou moltes de les col·laboracions en premsa i suposats textos manuscrits que, en un primer contacte, no existeixen segons els hereus.

- «La cuestió obrera». *La Veu de Catalunya* [Barcelona], any 1, número 17 (3 de maig de 1891), p. 194-196.
- *La Montserrat. Novela de costums del nostre temps*. Barcelona: La Renaixensa, 1893.
- *Un de tants*. Barcelona: La Veu de Catalunya, 1899.
- *La familia Asparó*. Barcelona: La Renaixensa, 1900.
- *La Fabricanta. Novel·la de costums barcelonines (1860-1875)*. Barcelona: Francesch Puig, 1904.
- *La Quitèria*. Barcelona: Il·lustració Catalana, 1906.
- «Carta oberta á la redacció del Setmanari Or y Grana». *Or y Grana* [Barcelona], número 1 (6 d'octubre de 1906). P. 4.
- «Á la llengua catalana». *Or y Grana* [Barcelona], número 5 (3 de novembre de 1906). P. 74.
- *Una orientació sobre'l problema dels captayres*. Barcelona: Dolors Monserdà, 1906.
- *El feminisme á Catalunya*. Barcelona: Francesc Puig, 1907.
- *Del món*. Barcelona: L'Avenç, 1908.
- *Discurs llegit en lo solemne acte de la inauguració de la capella del SS. Sagrament de Sant Pau del Camp y restauració dels claustres*. Barcelona: Dolors Monserdà, 1908.
- *Estudi feminista. Orientacions per a la dona catalana*. Barcelona: Lluís Gili, 1909.
- *Conferencia sobre l'Acció Catòlica Social Femenina donada en l'Acció Social Popular de Barcelona lo dia 16 de mars de 1910*. Barcelona: Dolors Monserdá, 1910.
- *Conferencia donada á les cosidores inscrites al Patronat pera les obreres de l'agulla, al inaugurar la primera temporada de treball, lo dia 17 de juliol de 1910*. Barcelona: Dolors Monserdá, 1910.
- *Poesies*. Barcelona: Il·lustració Catalana, 1911.
- *Tasques socials. recull d'articles, notes rurals i conferencies...*. Barcelona: Miquel Parera, 1916.
- *No sempre la culpa és d'ella*. Barcelona: La Novel·la Nova, 1917.
- *Maria Glòria. Novel·la de costums barcelonines*. Barcelona: Llibreria Parera, 1917.

- *Per lluir*. Barcelona: La Novel·la Nova, 1917.
- *Els rellogats. Els captaires. Els vells*. Barcelona: La Novel·la Nova, 1918.
- *La influència de l'home en el camp de les obres femenines*. Barcelona: Bloud y Gay, 1919.
- *Buscant una ànima*. Barcelona: Políglota, 1920.
- *Amor mana*. [dins *La Quitèria* en l'edició de 1930.]
- *Una orientació sobre'l problema dels captayres*. Barcelona: Dolors Monserdà, 1906.
- *La influència de l'home en el camp de les obres femenines*. Barcelona: Bloud i Gay, 1919.

>> **General**

Ajuntament d'Argentona. *Dolors Monserdà de Macià i Argentona*. Argentona: L'Aixernador, 1995.

Balcells, Albert. «La dona obrera a Catalunya. Al primer quart del segle xx». *L'Avenç* [Barcelona], (juliol-agost de 1977). P. 25-29.

Boletín de la Biblioteca-Museo Balaguer [Barcelona], número 37 i 38 (30 d'octubre de 1887 i 26 de novembre de 1887).

Borrell, Núria. *Pedagogia social de Dolors Moncerdà de Macià*. Moià: ICE de la Universitat de Barcelona, 1991.

Capdevila, Maria; Capdevila, Maria. *Índexs de la revista 'L'Avenç'*. Barcelona: Barcino, 1990. (Biblioteca Renaixença. Textos, Documents, Estudis; volum v.)

Capmany, Maria Aurèlia. «La dona catalana». *Dolça Catalunya. Els catalans* [Barcelona], número 48 (1968).

— *El feminisme a Catalunya*. Barcelona: Editorial Nova Terra, 1973.

— «Grandesa i misèria del feminisme». *L'Avenç* [Barcelona], (juliol-agost de 1977). P. 30-37.

Catalina, Severo. *La mujer*. Buenos Aires: Espasa Calpe, 1954.

Charlon, Anne. «El feminisme en la narrativa catalana contemporània». *L'Aiguadolç. Revista de Literatura* [Marina Alta], (estiu de 1987). P. 9-30.

— *La condició de la dona en la narrativa femenina catalana (1900-1923)*. Barcelona: Edicions 62, 1990. (Llibres a l'Abast; número 256.)

— «An Overview of Women's Writing in Catalonia». *Catalan Writing* [Barcelona], número 6 (abril de 1991). P. 13-17.

Collell, Jaume. «Plan de Campanya». *La Veu de Catalunya* [Barcelona], any 1, número 1 (11 de gener de 1891).

Coromines, Joan. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes i Caixa de Pensions «La Caixa», 1991. 10 volums.

Dupláu, Cristina. «Les dones i el pensament conservador català contemporani». A: Nash, Mary (cur.). *Més enllà del silenci*. Barcelona: Generalitat de Catalunya i Edicions Elfos, 1988. P. 173-189.

Duran, Xavier. «De màquines i homes». *Serra d'Or* [Barcelona], any xxxviii, núm. 437 (maig de 1996). P. 54.

Duran, Carola. «'La Llar' (1871), efimera publicació femenina». A: DA. *Professor Joaquim Molas. Memòria, escriptura, historia*. Barcelona: Publicacions de la UB, 2003. (Homenatges; número 19.) P. 437-491.

Duran, Carlota. *Índexs de 'La Renaixensa' (Barcelona, 1871-1880)*. Barcelona: Barcino, 1998. (Biblioteca Renaixença. Textos, Documents, Estudis; volum viii.)

Eco, Umberto. *Cómo se hace una tesis*. Barcelona: Gedisa, 2000. (Biblioteca Educación. Herramientas Universtarias; número 7.)

Enciclopèdia Catalana. *Gran Enciclopèdia Catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1989. 25 volums.

Escola Municipal d'Arts de Gràcia. *Apertura del curso 1911-1912 y distribución de los premios*. Barcelona: J. Nartra y Laborda, 1911.

Escop, Ivon l'. *El llibre de les dones*. 2a edició. Barcelona: Políglota, 1923.

Esteban, Sofia; Mas i Morillas, M. Carme. «Caterina Albert - Dolors Monserdà: Deu anys de relació epistolar». A: *Actes de les Primeres Jornades d'Estudi sobre la vida i obra de Caterina Albert i Paradís "Victor Català"*. Barcelona: Ajuntament de l'Escala, Abadia de Montserrat, 1993. P. 165-201.

Esteban, Sofia. «Josepa Massanés dins l'epistolari de Dolors Monserdà». *Treballs de la Secció de Filologia i Història* [Tarragona], número 7 (1994). P. 111-130.

— «Dolors Monserdà i els Jocs Florals». A: Domingo, Josep M.; Roig, Francesc. *El Segle Romàntic. Actes del Col·loqui sobre Josep Yxart i el seu temps*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 1995. P. 437-491.

Estelrich, J. *Fènix o l'esperit de la Renaixença*. Barcelona: Biblioteca Catalana d'Autors Independents, 1934.

Evans, J. *Las feministas. Los movimientos de emancipación de la mujer en Europa, América y Australasia 1840-1920*. 1a edició en castellà. Madrid: Siglo xxi de España Editores, 1980.

Feliu, Elies. *Enric Monserdà: la seva vida i la seva obra*. Barcelona: Casa Provincial de Caritat de Barcelona, 1927.

Fabra, Pompeu. *Diccionari general de la llengua catalana*. 27a edició. Barcelona: Edhasa, 1991.

Forment, Eulària. «La 'Lliga Patriòtica de Damas'». *Or y Grana* [Barcelona], número 9 (1 de desembre de 1906).

Givanell, Joan. *Bibliografia catalana. Premsa*. Barcelona: Institució Patxot, 1931-37. (2 volums.)

Girbal, Eduardo. «Los libros: La Fabricanta». *La Cataluña* [Barcelona], (2 de gener de 1909).

— «Los Jardines del Renacimiento catalán». *La Cataluña* [Barcelona], (17 d'abril de 1909).

Golden, Lester. «Barcelona 1909: Les dones contra la Quinta i l'Església». *L'Avenç* [Barcelona], (novembre de 1987).

Graña, Isabel. *L'acció pancatalanista i la llengua: Nostra Parla (1916-1924)*. 1a edició. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995. (Biblioteca Serra d'Or; número 145).

Hinterhäuser, Hans. *Fin de siglo. Figuras y mitos*. Madrid: Santillana, 1998.

Institut d'Estudis Catalans. *Diccionari de la llengua catalana*. 1a edició, 3a reimpressió. Barcelona: Edicions 3i4, Edicions 62, Editorial Moll, Enciclopèdia Catalana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.

Karr, Carme. *Cultura femenina. Estudis y orientacions. Conferències donades en l'Ateneu Barcelonès els dies 6, 13 y 20 d'Abril de 1910*. Barcelona: L'Avenç, 1910.

— «Missió femenina». *Nostra Parla* [Barcelona], any 1, número 1 (abril 1918). P. 19-20.

La Bíblia. Bíblia catalana, traducció interconfessional. 3a ed. Barcelona: Associació Bíblica de Catalunya, Editorial Claret i Societats Bíbliques Unides, 1996.

Laozi. *Daodejing. El llibre del 'dao' i del 'de'*. Barcelona: Proa, Servei d'Edicions de la UAB i Edicions de la UB, 2000. (Clàssics Orientals; número 2.)

Lleó xiii. *Carta encíclica 'Rerum novarum'* [en línia]. Ciutat Vaticà: Santa Seu, 1891. <http://www.vatican.va/holy_father/leo_xiii/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15051891_rerum-novarum_sp.html>. [Consulta: 22 de juliol de 2003]

Marsans, Lluís. «Del repòs dominical». *La Veu de Catalunya* [Barcelona], any 1, número 16 (26 d'abril de 1891).

— «Capital y treball». *La Veu de Catalunya* [Barcelona], any 1, número 24 (21 de juny de 1891).

— «La producció y lo consúm». *La Veu de Catalunya* [Barcelona], any 1, número 43 (1 de novembre de 1891).

— «Las classes treballadoras». *La Veu de Catalunya* [Barcelona], any 1, número 50 (20 de desembre de 1891).

— «L'obrèr». *La Veu de Catalunya* [Barcelona], any ii, número 10 (6 de març de 1892).

— «La familia obrera». *La Veu de Catalunya* [Barcelona], any ii, número 24 (12 de juny de 1892).

— «La dona obrera». *La Veu de Catalunya* [Barcelona], any iii, número 8 (19 de febrer de 1893).

— «La maynada obrera». *La Veu de Catalunya* [Barcelona], any iii, número 31 (30 de juliol de 1893).

Martín, Laia. *Aproximació a la imatge literària de la dona al Noucentisme català*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1984.

Mas i Solench, Josep M. *Ivon l'Escop i la Lliga del Bon Mot*. Barcelona: La Formiga d'Or, 1992.

Mas i Morillas, M. Carme. *Dolors Monserdà 150è aniversari (1845-1995)*. Barcelona: Institució de les Lletres Catalanes, 1995.

— «D'antany i d'enguany'. Anotacions sobre un recull inèdit de Dolors Monserdà». A: Domingo, Josep M.; Roig, Francesc. *El Segle Romàntic. Actes del Col·loqui sobre Josep Yxart i el seu temps*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 1995. P. 493-525.

Matas, Josep. «Notes sobre feminisme». *Feminal* [Barcelona], número 16 (26 de juliol de 1908).

Matheu, Roser. «Qui va ésser la senyora Monserdà». *Miscellanea Barcinonensia*. [Barcelona], any viii, número 23 (desembre de 1969). P. 45-74.

— «L'obra literària i social de la senyora Monserdà (1845-1919)». A: DA. *Quatre dones catalanes*. Barcelona: Fundació salvador Vives Casajuana, 1972. P. 7-110.

Mestres, Josep M; Costa, Joan; Oliva, Mireia; Fité, Ricard. *Manual d'estil. La redacció i l'edició de textos*. Barcelona: Eumo, Universitat de Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, Associació de Mestres Rosa Sensat, 2000.

Moll, Francesc de Borja. *Els llinatges catalans. Catalunya, País Valencià, Illes Balears*. Mallorca: Moll, 1987.

Moi, Toril. *Teoría literaria feminista*. Madrid: Cátedra, 1998.

Muns, Eva. «Á las donas catalanas ». *Or y Grana* [Barcelona], número 4 (27 d'octubre de 1906).

Nash, Mary. *Mujer, familia y trabajo en España, 1875-1936*. Barcelona: Anthropos, 1983. (Historia, Ideas y Textos; número 3.)

— «Treball, conflictivitat social i estratègies de resistència: La dona obrera a la Catalunya contemporània». A: Nash, Mary (cur.). *Més enllà del silenci*. Barcelona: Generalitat de Catalunya i Edicions Elfos, 1988. P. 153-171.

Nelken, Margarita. *La condición social de la mujer en España. Su estado actual: su posible desarrollo*. Barcelona: Minerva, 1919.

Oliva, Agna. «La nostra tasca». *Or y Grana* [Barcelona], número 5 (3 de novembre de 1906).

Palau y Dulcet, Antonio. *Manual del librero hispanoamericano*. Barcelona: Palau, 1957.

Panyella, Ramon. «El Segle Romàntic. Actes del Col·loqui sobre Josep Yxart i el seu temps». *Revista de Catalunya* [Barcelona], número 165 (setembre de 2001). P. 106-112.

Pin y Soler, Josep. *Reglas morales y de bona criansa*. Barcelona: Estampa de Henrich y Comp., 1892.

Posa, Elena. «Cada dona un vot. El primer vot femení: les eleccions de 1933». *L'Avenç* [Barcelona], (juliol-agost de 1977). P. 38-45.

- Puig i Cadafalch, J. «Sense títol». *Nostra Parla* [Barcelona], any 1, número 7 (desembre de 1918).
- Ragué, Maria Josep. «Dona i teatre avui a Catalunya». A: DA. *Dona i teatre*. Barcelona: Institut de la Dona, 1994.
- Redacció. «Las donas y el dret electoral ». *Or y Grana* [Barcelona], número 6 (10 de novembre de 1906).
- Redacció. «El feminisme a Catalunya». *Feminal* [Barcelona], número 9 (29 de desembre de 1907).
- Ribé, Maria Carme. *Índexs de 'Lo Gay Saber' (Barcelona, 1868-1869, 1878-1883)*. Barcelona: Barcino, 1988. (Biblioteca Renaixença. Textos, Documents, Estudis; volum iv.)
- Rucabado, Ramon. «Libros Catalanes. Estudi feminista, orientacions per a la dona catalana, per Dolors Monserdá de Maciá». *La Cataluña* [Barcelona], (25 de juny de 1910).
- Roig, Montserrat; Tremosa, Laura. «Què és la dona?». *L'Avenç* [Barcelona], (juliol-agost de 1977). P. 18-24.
- Rusiñol, Santiago. *Obres completes. Novel·les i teatre*. Barcelona: Selecta, 1973. (Biblioteca Selecta; núm. 3.)
- Sánchez, Pere. «Els orígens del feminisme a Catalunya (1870-1920)». *Revista de Catalunya* [Barcelona], número 45 (octubre 1909). P. 33-49.
- Segura, Isabel; Selva, Marta. *Revistes de dones 1846-1935*. Barcelona: Ehasa, 1984.
- Segura, Isabel. «Dolors Monserdá i Vidal». A: DA. *La nostra gent*. Esplugues de Llobregat: Plaza & Janés, 1988.
- Sertillanges, Antonin. *Féminisme et christianisme*. París: Gabalda, 1921.
- Sobrequés, Jaume (dir.). *Història de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona i Enciclopèdia Catalana, 1995. (8 volums.)
- Tayadella, Antònia. «La novel·la realista: Dolors Monserdá». A: Riquer, Martí de, Comas, Antoni, Molas, Joaquim. *Història de la Literatura Catalana*. Barcelona: Ariel, 1986. (Volum. 7.)
- Tell, Guillermo A. *Comentarios al movimiento feminista*. Barcelona: Borrás, Mestres y Comp., 1915.

Termes, Josep; Vilar, Pierre (dir.). *Història de Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 1993. 7 volums.

Torras i Bages, Josep. *La tradició catalana*. Barcelona: Fidel Giró, 1924.

Torrent, Joan; Tasis, Rafael. *Història de la premsa catalana*. 1a ed. Barcelona: Bruguera, 1966. (2 volums.)

Torrent, Joan. «Una revista d'ara fa cent anys: 'La Gramalla'». *Serra d'Or* [Barcelona], any xii, número 131 (agost de 1970). P. 27-28.

Verdi, Giuseppe. *Rigoletto*. Barcelona: Orbis, 1991.

Vila, Pep. «Dos cançoners catalans del segle XIX, desconeguts». A: DA. *Homenatge a Arthur Terry*, 3. Barcelona: Abadia de Montserrat, 1999. P. 157-178.